

GEPIZII DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA AVARĂ TIMPURIE DIN PERSPECTIVA ARHEOLOGIEI. PROBLEME LEGATE DE CERCETAREA CIMITIRELOR CU MORMINTE DISPUSE ÎN ȘIRURI PARALELE*

ALPĂR DOBOS*

alpardobos@yahoo.com

THE GEPIDS IN TRANSYLVANIA DURING THE EARLY AVAR PERIOD FROM AN ARCHAEOLOGICAL PERSPECTIVE. PROBLEMS RELATED TO THE RESEARCH OF THE ROW-GRAVE CEMETERIES

ABSTRACT: One of the most important archaeological phenomena in Transylvania during the Early Avar Period is represented by the late group of the so-called row-grave cemeteries, named conventionally in the archaeological literature "Band-Vereşmort group". The scientific research of these cemeteries started at the beginning of the 20th century with the excavations carried out at Band by István Kovács. Since then several other necropolises belonging to the same group have been identified and partially unearthed which led to a relatively intense scientific debate regarding mainly to the chronological and ethnical aspects.

Based on literary sources as well as on the archaeological evidence, the early scholars (István Kovács, Márton Roska) ascribed the discussed sites to the Gepidic population, while the graves containing horse bones, situated on the edges of the cemetery at Band, were connected to the Avars. Due to the excavations carried out at Moreşti in the 1950s which resulted in the discovery of a cemetery dated in the Gepidic Period, Kurt Horedt succeeded to elaborate the chronology of the Transylvanian row-grave cemeteries. According to him, the graveyards belonging to the Gepidic Period (group III/Moreşti group) can be sharply separated from the ones dated in the Early Avar Period (group IV/Band-Vereşmort group) both from chronological and ethnic point of view. In

his opinion the former belonged mainly to the Gepids and could be placed roughly in the first half of the 6th century, while the latter was assigned to "late Germanic" communities, showing also "nomadic" influence, and dated exclusively in the 7th century. He excluded the existence of any direct link between the two horizons.

Horedt's theory was severely criticized by István Bóna who, unlike Horedt, developed his opinion based on the similarities between the two mentioned groups. The polemics between the two scholars dominated the research on the topic in the 1970s and 1980s. In Bóna's view, the beginnings of the Band-Vereşmort group could be traced back to the second half of the 6th century, or even earlier, and therefore the existence of continuity between the row-grave cemeteries from the Gepidic and the Early Avar Period was out of question. He ascribed the latter group to the Gepidic communities which survived the Avar conquest in 568 and lived continuously in Transylvania under Avar rule. On the other hand, he connected the burials containing horse bones to the Avars. Later this assumption was generally accepted in the Hungarian archaeological literature.

Further arguments for the late Gepidic interpretation of the Band-Vereşmort group were brought by Radu Harhoiu who published the cemeteries from Bratei 3 and Galaţi Bistriței

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectelor finanțate de Ministerul Educației Naționale, CNCS-UEFISCDI, nr. PN-II-ID-PCE-2011-3-0278 și CNCS-UEFISCDI, nr. PN-II-ID-PCE-2012-4-0618. O variantă în limba maghiară a acestui studiu a apărut în revista *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából, Új Sorozat* 6-7 (16-17), 2011-2012 (2013), 93-118, 1. tékék (A. Dobos, Gepidák vagy avarok? Az erdélyi kora avar kori soros temetők kutatásának kérdéseiről).

** Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca

excavated in the 1970s. He dated the whole group in the second half of the 6th century – first half of the 7th century and considered that these cemeteries were used exclusively by the late Gepids living under Avar rule. The burials with horse bones were interpreted as a result of acculturation of the Gepids which adopted Avar burial customs and artefacts.

In the course of approximately 100 years which passed since the publication of the cemetery at Band, the scholars focused on two main topics: chronology and ethnicity. Despite of this debate, in the current state of research both of them are far from being clarified.

Taking a closer look, one can observe that the date of the collapse of the Gepidic Kingdom (567) and the Avar conquest in the Carpathian Basin (568) are usually considered a sharp borderline between the 'Gepidic' and 'Avar' material culture, and therefore between the Morești group and the Band-Vereșmort group. In the same time the cemeteries from the Tisza region are placed generally before this date, many times not on archaeological, but on historical grounds. However, several finds seem to belong to the first decades of the Avar Age (e.g. Egerlövö, grave 31 – with a coin of Justin II and Sophia; Tiszagyenda – with a coin of Maurice Tiberius; Kisköre-Pap Tanya, graves 42 and 43; Hódmezővásárhely-Kishomok, graves 1 and 7). In Transylvania the situation is less clear and therefore the question if the Morești type cemeteries reached the Avar Period or not remains open. The same problem rises in the case of the date of emergence of the Band-Vereșmort group. Recent results showed that the beginning of the group already in the 6th century is beyond doubt, but still, it is not clear enough to which date it can be traced back. There are a few elements which might indicate a date prior to the Avar conquest, like Noșlac, grave 121 or the stray finds coming from the vicinity of cemetery 3 at Bratei, but there is no evidence that these discoveries belonged to the cemeteries in question. The end date of the Band-Vereșmort type cemeteries is also unclear and is hindered by the fact that most of the graveyards were only partially unearthed. In this regard it seems more expedient to analyze the different cemeteries separately. The latest elements were discovered at Noșlac which reach the 8th century.

Concerning the ethnic interpretation a relatively great variety can be observed. However, in this regard the research was seriously marked by the nationalistic approach of the communist era. Beginning with the second half of the 1950s the main task of the Romanian archaeology was to identify the local Daco-Roman population during the Migration Period and Early Middle Ages in order to find a link between the moment of the abandonment of the Roman province Dacia and the Medieval Period. This endeavour led to the emphasizing of the importance of the autochthonous population as well as to the minimizing of the significance of the 'migratory' peoples. This approach resulted in the emergence of a set of clichés which, in slighter degree, persists even today. One of the most important problems is related to burials containing horse bones which generally belong to the latest

phase of the cemeteries. These were traditionally connected to a 'nomadic' community (e.g. Avars, Cutrigurs). Recently, Radu Harhoiu assigned them to the acculturated Gepids. In this regard the moment of the appearance of the Avars in Transylvania is of great significance. Since Kurt Horedt it is a commonplace in the Romanian historiography that the Avars entered in Transylvania for the first time only at the middle of the 7th century, or at the earliest, around 630. In contrast, Bóna believed that the first Avars reached the Transylvanian Basin already in the first decades after they settled down in the Carpathian Basin. Unfortunately, our present knowledge on this topic does not permit the establishment of the moment when the Avars entered in Transylvania, first of all, because of the reduced number of the well documented and published excavations. On the other hand, the fact that the research has not succeeded in identifying the specific burial customs and artefact types which could be connected undoubtedly to the first generation of the Avars in the Carpathian Basin was totally left out of consideration. Recent studies pointed out that the typical 'Avar' material culture was not brought by the Avars from the East, but emerged in the Carpathian Basin after 568 comprising several elements with different cultural roots (e.g. eastern, Byzantine, Germanic, Romanized, Slavic etc.).

As it was shown above, the central question of the debate regarding the Band-Vereșmort group is related to the continuity or discontinuity of the Gepidic population in Transylvania in the last third of the 6th century – first half of the 7th century. It was observed already in the 1970s that the discussed cemeteries contained several grave-goods whose origins cannot be found in the material culture of the Gepidic Period, instead they have convincing analogies in the Late Merovingian necropolises from Western- and, mainly, Central-Europe. Taking this into account, the question which rises is if these elements arrived in Transylvania together with their owners colonized from the West, or they are the results of a development of the local communities which had strong relations with the Merovingian world.

All these unsolved problems led to a lot of confusions and contradictions in the archaeological literature. This can be attributed mainly to the inflexible use of the concept of ethnic identity by most of the scholars, who considered it to be a rigid and permanent entity which can be identified based on the grave-goods or, in general, on the material culture. However, the archaeological evidence shows a much more complex picture where different cultural elements are in permanent interaction. In this respect a good example is the cemetery at Gâmbaș which was considered the most representative necropolis of the Avars from Transylvania by Kurt Horedt on one hand, and was thought to be a late Gepidic graveyard by Radu Harhoiu on the other hand.

According to the present state of research it seems that the material culture of the Transylvanian Basin during this period included several elements of different origins.

Therefore, the question asked in the title of this paper remains unanswered. On the other hand, the future research should focus not only on chronological and ethnical, but also on social aspects. To achieve such results new, well documented excavations as well as anthropological analysis are needed.

KEYWORDS: *Early Avar Period, Transylvania, row-grave cemeteries, chronology, ethnic interpretation.*

REZUMAT: *Unul dintre cele mai importante fenomene arheologice din Transilvania în epoca avară timpurie este reprezentat de grupul târziu al așa-ziselor cimitire cu morminte dispuse în șiruri (Reihengräberfelder), cunoscut în literatura de specialitate sub numele de „grupul Band-Vereșmort”. De-a lungul timpului, cercetătorii au pus accent pe două aspecte fundamentale: interpretarea cronologică și etnică. Cu toate acestea, niciunul dintre cele două nu a putut fi rezolvat până în momentul de față. Din punct de vedere cronologic, cea mai controversată problemă rămâne stabilirea momentului de început al cimitirelor aflate în discuție. Nu este încă destul de clar dacă acesta poate fi plasat în epoca*

gepidică sau după așezarea avarilor în Bazinul Carpatic. Nici limita cronologică superioară a cimitirelor de tip Band-Vereșmort nu a fost stabilită cu certitudine, însă, în acest caz, este probabil că necropolele au fost abandonate în momente cronologice diferite.

În ceea ce privește interpretarea etnică a grupului Band-Vereșmort, au fost formulate numeroase ipoteze de-a lungul timpului. Cele mai multe dintre acestea au considerat ritul și inventarul funerar drept indici ale apartenenței etnice. Având în vedere că este vorba despre o cultură materială eterogenă, formată din mai multe elemente cu diferite tradiții și influențe (germanice, avare, estice, bizantine, locale etc.), atribuirea etnică a cimitirelor de tip Band-Vereșmort rămâne o problemă nerezolvată. Pe de altă parte, există o serie de alte întrebări, în primul rând de ordin social, cărora nu li s-a acordat atenție până în prezent. Analiza acestora va fi posibilă odată cu noi cercetări de teren, bine documentate.

CUVINTE-CHEIE: *epoca avară timpurie, Transilvania, cimitire cu morminte dispuse în șiruri, cronologie, interpretare etnică.*

Au trecut exact o sută de ani de la apariția studiului amănunțit al lui I. Kovács despre cimitirul de la Band în paginile revistei *Dolgozatok* din Cluj¹. În cadrul cercetărilor efectuate după această dată, de o intensitate destul de variată, au fost identificate și parțial cercetate câteva necropole înrudite cu cea de la Band. În urma acestor cercetări a devenit posibilă identificarea unui orizont târziu al așa-ziselor „cimitire cu morminte dispuse în șiruri” (*Reihengräberfelder*) din Transilvania, care în literatura de specialitate este cunoscut sub numele de grupul Band-Vereșmort sau, mai rar, Band-Noșlac. În pofida faptului că de-a lungul timpului acestui grup i s-a acordat o importanță relativ mare, controversele iscate de acesta nu sunt rezolvate până în momentul de față. Pentru o mai bună înțelegere a problemelor care se ivesc, este necesară o trecere în revistă succintă a momentelor cele mai semnificative ale istoricului cercetărilor legate de cimitirele aflate în discuție².

SCURT ISTORIC AL CERCETĂRILOR

Cercetarea sistematică a grupului Band-Vereșmort, și, în general, a cimitirelor în șiruri din Transilvania, a început în 1906–1907, o dată cu săpătura de la Band. Rezultatele au fost publicate cu câțiva ani mai târziu de către conducătorul săpăturii, I. Kovács, care, după o analiză aprofundată a mormintelor și a inventarului funerar, a tras concluziile sale cu precauție, luând în considerare că mormintele, fără excepție, au fost deranjate. Pe baza inventarului funerar a atribuit cimitirul gepizilor. În același timp, a remarcat faptul că mormintele care au conținut oase de cal au fost plasate la marginea necropolei. În opinia lui, acest element „călăreț” poate fi pus pe seama avarilor³. Mai târziu, în 1909–1910, șase morminte similare celor de la Band au fost dezvelite la Târgu-Mureș, pe str. Mikszáth Kálmán, de către același I. Kovács⁴. Un alt cimitir identificat la Unirea-Vereșmort a fost cercetat parțial de M. Roska în 1914, însă a fost publicat 20 ani mai târziu (vezi mai jos).

¹ Kovács 1913.

² Pentru o discuție mai amplă referitoare la istoricul și stadiul cercetării Transilvaniei în secolele VI–VII vezi Harhoiu 1999–2001; pentru un istoric al cercetărilor mai detaliat al cimitirelor cu morminte în șiruri vezi Dobos 2011.

³ Kovács 1913, 387–388.

⁴ Kovács 1915, 293–296.

Cercetările arheologice intense efectuate în Transilvania la începutul secolului al XX-lea s-au datorat în primul rând activității lui B. Pósta care a reușit să întemeieze o școală de arheologie modernă, în concordanță cu nivelul epocii respective. Discipolii lui, printre care și I. Kovács și M. Roska, au inițiat săpături de mare amploare pe teritoriul Transilvaniei. Acest avânt a fost întrerupt de evenimentele de după primul război mondial. Perioada interbelică s-a caracterizat printr-o lipsă de interes față de arheologia epocii migrațiilor și a perioadei medievale timpurii. Din punctul de vedere al grupului cercetat în acest studiu, singurul moment semnificativ este marcat de publicarea cimitirului sus-menționat de la Unirea-Vereșmort. În interpretarea lui, surprinzător de scurtă, M. Roska a constatat că mormintele analizate sunt asemănătoare cimitirelor gepidice cunoscute din secolele VI–VII (Band, Târgu-Mureș, Valea lui Mihai)⁵.

Noi cercetări de teren de mai mare amploare au avut loc abia în anii 1950. După consolidarea partidului comunist, ideologia sovietică a lăsat amprenta și pe istoriografia acestei perioade. Au fost inițiate numeroase săpături arheologice pe situri medievale timpurii, care au avut drept scop identificarea slavilor timpurii de pe teritoriul României⁶. Din perspectiva cimitirelor în șiruri, momentul cel mai important în această perioadă este marcat de dezvelirea parțială a necropolei și așezării de la Morești. Spre deosebire de cele trei cimitire amintite mai sus (Band, Târgu-Mureș, Unirea-Vereșmort), datate în epoca avară timpurie, descoperirile de la Morești au putut fi plasate în epoca gepidică, adică înainte de așezarea avarilor în Bazinul Carpatic. Această diferență cronologică i-a permis lui K. Horedt să elaboreze sistemul cronologic al perioadei. Horedt a împărțit descoperirile germanice din Transilvania în trei grupuri: 1. grupul Apahida; 2. grupul Morești; 3. grupul Band-Vereșmort⁷. În timp ce în grupul Apahida au fost încadrate descoperirile aparținând celei de-a doua jumătăți a secolului al V-lea, grupul Morești, în frunte cu cimitirul eponim, a fost datat în secolul al VI-lea, în special în prima jumătate a acestuia. În opinia lui Horedt, piesele cele mai târzii ale acestui grup pot fi considerate cataramele cu cap de vultur de la Cipău și Fundătura (în ambele cazuri contextul de descoperire este neclar), datate de acesta la sfârșitul secolului al VI-lea sau la răscrucea secolelor VI/VII⁸. Pe de altă parte, bazându-se în primul rând pe câteva descoperiri târzii, respectiv pe lipsa fibulelor „digitate” (*Bügelfibeln*), Horedt a datat grupul Band-Vereșmort exclusiv în secolul al VII-lea⁹. Sistemul cronologic al lui Horedt, și în primul rând delimitarea marcantă a grupului Morești de grupul Band-Vereșmort, s-a bazat pe diferențele sesizabile dintre cele două grupuri, respectiv pe piesele târzii ale celui din urmă.

În studiul lui asupra avarilor din Transilvania, apărut în același an, Horedt a atins și subiectul cimitirelor de tip Band-Vereșmort. Desigur, datarea este aceeași (prima jumătate a secolului al VII-lea)¹⁰, însă, de această dată, acest tip de descoperiri a fost pus în legătură cu tezaurul de la Firtușu și cu tiparele descoperite la Corund. După părerea autorului, ascunderea tezaurului de la Firtușu în jurul anului 650 este concomitentă cu sfârșitul grupului Band-Vereșmort, iar acest moment marchează o schimbare importantă în istoria Transilvaniei, anume preluarea controlului politic de către slavi. O altă concluzie importantă a lui Horedt este că avarii au apărut *de facto* în Transilvania abia în a doua jumătate a secolului al VII-lea când pot fi legați de un centru de putere din zona orașului Aiud¹¹.

Influențat de rezultatele obținute de Horedt în urma analizării cimitirului de la Band, G. Bakó a propus, de asemenea, o datare între 600–650. Scopul principal al analizei lui Bakó a fost reprezentat de delimitarea unor structuri sociale interne, în primul rând familii și ginți, în cadrul cimitirului¹². Pornind de la aceste elemente? a tras concluzii sociale, etnice și, nu în ultimul rând, istorice. În opinia lui, din punct de vedere etnic, populația de bază a cimitirului nu poate fi pusă în legătură directă nici cu descoperirile din

⁵ Roska 1934, 130, nota 3; vezi și Roska 1936, 153–154 cu o interpretare cronologică și etnică similară.

⁶ Madgearu 2007, 51; Măgureanu 2007, 293–294; Dobos 2011, 178–179.

⁷ Horedt 1958a, 97.

⁸ Horedt 1958a, 97–100.

⁹ Horedt 1958a, 100–104.

¹⁰ Horedt 1958b, 87–88.

¹¹ Horedt 1958b, 90.

¹² Bakó 1960, 23–25; Bakó 1962, 453–455.

epoca gepidică din zona Tisei și din Transilvania, nici cu necropola de la Unirea-Vereșmort, ci poate fi legată pe de o parte de cultura Sântana de Mureș-Cerneahov și pe de altă parte de materialul arheologic din epoca avară târzie. În aceeași ordine de idei el a interpretat comunitatea de la Band drept o populație mixtă, de origine nord-pontică, care a preluat câteva elemente nomade din Europa de Est¹³. În ceea ce privește înmormântările cu cal aflate la marginile cimitirului, el a fost de părere că acestea, pe baza ritului, interpretat de el drept înmormântare parțială de cal și a lipsei pieselor de harnașament, pot fi atribuite cutrigurilor, care au apărut în zonă în jurul anului 640, în urma înfrângerii suferite de avari¹⁴. În același timp, a considerat că tigiia de mici dimensiuni descoperită în mormântul 24 arată apariția slavilor în Transilvania¹⁵.

În prima jumătate a secolului al XX-lea a început cercetarea cimitirelor aparținând epocii gepidice din zona Tisei¹⁶, însă acestea au fost legate destul de târziu de descoperirile similare din Transilvania¹⁷. În monografia lui D. Csallány referitoare la vestigiile gepidice din bazinul mijlociu al Dunării au fost incluse pentru prima dată atât cimitirele în șiruri din epoca gepidică din Transilvania, cât și cele din epoca avară timpurie¹⁸. În privința Transilvaniei, Csallány a constatat că majoritatea cimitirelor aparține epocii avar¹⁹. După părerea lui, înmormântările cu cal reprezintă o influență avară. Desigur, acest rit nu a putut să apară decât după așezarea avarilor în Bazinul Carpatic, drept urmare nucleul cimitirului de la Band, în care nu există morminte cu oase de cal, a fost datat în perioada 540–560, iar părțile celelalte, care conțin și înmormântări de cal, au fost plasate în epoca avară. În ceea ce privește apartenența etnică a cimitirului, Csallány a considerat că toată comunitatea a fost gepidică, însă unii dintre membrii au fost înmormântați după rit avar²⁰. În acest fel, aproximativ cu 50 de ani după I. Kovács, cimitirul de la Band a fost interpretat din nou drept gepidic, viziune care predomină în cercetarea arheologică din Ungaria până în zilele noastre.

În urma evenimentelor politice, începând cu a doua jumătate a anilor 1950, a scăzut presiunea ideologică exercitată de Uniunea Sovietică asupra României, situație care s-a concretizat prin retragerea armatei sovietice din țară în 1958. Aceste evenimente au avut o influență semnificativă și asupra istoriografiei. Importanța istorică a slavilor s-a diminuat treptat, locul ei fiind preluat de cercetările legate de etnogeneza poporului român. În consecință, ținta principală a arheologiei epocii migrațiilor și a epocii medievale timpurii a devenit identificarea populației locale, romanizate, cu scopul de a lega perioada dintre abandonarea provinciei Dacia de către romani și primele formațiuni politice medievale timpurii menționate de sursele literare. Conform acestei teorii a continuității, „popoarele migratoare”, cu excepția slavilor, au jucat un rol secundar în istoria Transilvaniei. Deși ele au deținut controlul politic și militar al regiunii în anumite perioade, numărul lor a fost net inferior comparativ cu populația autohtonă²¹. Un exemplu timpuriu și caracteristic al acestei teorii în istoriografia românească este reprezentat de *Istoria României* editată de Academia Română²². În capitolul dedicat gepizilor, K. Horedt a subliniat că marea majoritate a descoperirilor, atribuită în mod eronat gepizilor, aparține în realitate populației autohtone care a conviețuit cu acest „popor migrator”²³. Despre cimitirele de tip Band-Vereșmort, același autor a presupus că ele pot fi legate de comunități care în secolul al VI-lea s-au retras în zonele mai ferite ale Transilvaniei. Apariția mormintelor cu oase

¹³ Bakó 1960, 28–29.

¹⁴ Bakó 1960, 26–27; Bakó 1962, 455–457.

¹⁵ Bakó 1962, 455–457.

¹⁶ Pentru istoricul cercetării din prima jumătate a secolului trecut vezi Bóna 1979, 9–16.

¹⁷ Acest fenomen se datorează, în primul rând, faptului că majoritatea cercetătorilor maghiari a considerat că materialul din Transilvania, care în momentul respectiv consta în mare parte din cimitire de tip Band-Vereșmort, nu poate fi atribuit gepizilor, ci își are originile mai mult în cultura materială „gotică” din perioada premergătoare: vezi, spre exemplu Török 1936, 149; Csallány 1941, 143.

¹⁸ Csallány 1961.

¹⁹ Csallány 1961, 313.

²⁰ Csallány 1961, 349–350.

²¹ Pentru o discuție mai detaliată vezi Dobos 2011, 179–186 (cu bibliografie).

²² Despre circumstanțele detaliate ale apariției vezi Măgureanu 2007, 296–302.

²³ Horedt, 1960, 711.

de cal în cimitirul de la Band a fost explicată de Horedt prin creșterea influențelor culturale avarie. Încetarea cimitirelor aflate în discuție a marcat și dispariția ultimelor elemente germanice din Transilvania, acestea fiind asimilate definitiv de comunitatea autohtonă²⁴. Merită menționat că acesta a fost singurul moment când Horedt a presupus o legătură directă între cimitirele din epoca gepidică și cele de tip Band-Vereșmort.

În anii 1960 și 1970 au avut loc noi cercetări de teren, pe parcursul cărora au fost identificate și parțial cercetate câteva cimitire, cum ar fi Noșlac, Bratei – cimitirul nr. 3, Galații Bistriței, Fântânele și Bistrița. Niciunul dintre acestea nu a fost publicat înainte de anii 1990, ele fiind cunoscute doar din rapoarte arheologice preliminare²⁵. În pofida acestui fapt, aceste cimitire (mai ales cele de la Noșlac și Bratei) au jucat un rol important în interpretarea cronologică și etnică a grupului Band-Vereșmort. La începutul anilor 1960 au fost executate săpături în mai multe zone ale cimitirului de la Noșlac, însă, și în aceste condiții, cele 124 de morminte cercetate (printre ele și câteva preistorice) reprezintă o proporție mică a necropolei²⁶. În primul rând, pe baza materialului ceramic și a centurilor late, M. Rusu a atribuit cimitirul populației autohtone care a fost supusă unor influențe germanice și avaro-slave²⁷. Din cauza că cimitirul se află în apropierea salinelor de la Ocna Mureș, M. Rusu a presupus că populația de la Noșlac a trăit din minerit, ceea ce explică și relațiile comerciale intense ale comunității, indicate de numărul relativ mare de obiecte de origine bizantină descoperite în morminte. Printre acestea se află și câteva piese cu caracter creștin, ceea ce în viziunea lui indică o comunitate creștină²⁸. După părerea lui M. Rusu, mormintele aflate la marginea nordică a cimitirului, printre care se află și câteva înmormântări de cal, nu pot fi legate nici de avari, nici de slavi²⁹. Mai târziu, pe baze istorice, a atribuit aceste morminte bulgarilor³⁰. M. Rusu a datat cimitirul aproximativ în perioada 570–680³¹.

În privința interpretării cronologice și etnice a grupului Band-Vereșmort, anii 1970 și 1980 au fost marcați de disputa științifică între K. Horedt și I. Bóna. Horedt a reluat sistemul său cronologic sus prezentat, elaborat în 1958. După părerea lui, cimitirele de la Band și Târgu-Mureș au încetat pe la mijlocul secolului al VII-lea, stând în legătură cu ascunderea tezaurului de la Firtușu, în timp ce cimitirul de la Noșlac a fost folosit până în al treilea sfert al aceluiași secol³². Mai târziu, a încercat să coreleze sistemul său cu cele elaborate pentru materialul contemporan din Europa de Vest³³. Horedt a împărțit materialul, care s-a înmulțit semnificativ față de 1958, în patru grupuri. Descoperirile aparținând grupului Morești au fost încadrate în grupul III, în timp ce grupul Band-Noșlac a fost integrat în grupul IV. Cel de înaintea, în frunte cu cimitirul eponim, a fost datat în prima jumătate a secolului al VI-lea³⁴ și, pe baza analogiilor din zona Tisei, a fost atribuit fără îndoială gepizilor³⁵. Horedt a datat grupul IV exclusiv în secolul al VII-lea, observând o limită cronologică internă între descoperirile cu caracter „germanic” și „nomad” la mijlocul – al treilea sfert al secolului al VII-lea³⁶ sau, cel mai devreme, în al doilea sfert al acestuia³⁷. Atât din punct de vedere cronologic, cât și

²⁴ Horedt, 1960, 714.

²⁵ Noșlac: Rusu 1962; Rusu 1964; Bratei – cimitirul nr. 3: Nestor – Zaharia 1973, 198–199; Galații Bistriței: Harhoiu 1979.

²⁶ Conform conducătorului de săpătură, M. Rusu, numărul mormintelor necercetate ajunge la aproximativ 1000: Rusu 1962, 288; Rusu 1964, 40.

²⁷ Rusu 1962, 291: „...may be assigned to the Romanic autochthonous population, which however underwent certain Germanic and Slav-Avar influences”.

²⁸ Rusu 1962, 288–291; Rusu 1964, 40–43.

²⁹ Principalul lui argument a fost că depunerea calului întreg în morminte separate nu este caracteristică avarilor: Rusu 1962, 291–292; Rusu 1964, 43–44.

³⁰ Rusu 1975, 137–138.

³¹ Rusu 1962, 288; Rusu 1964, 40.

³² Horedt 1968, 112.

³³ Horedt 1977. Este prima ocazie când termenul de cimitir cu morminte în șiruri (*Reihengräberfeld*) apare în literatura arheologică din România.

³⁴ Horedt 1977, 258–271. Mai târziu a modificat datarea în perioada 525–575: Horedt 1986, 29. Pentru datarea cimitirului de la Morești vezi și Popescu 1974, 210–213; Horedt 1979, 200–204.

³⁵ Horedt 1977, 264.

³⁶ Horedt 1977, 263.

³⁷ Horedt 1986, 36.

etnic Horedt a pus accentul pe diferențele dintre cele două grupuri, drept urmare a ajuns la concluzia că nu există nicio legătură directă între ele. Legat de grupul IV a folosit termenul de „germanic târziu” excluzând, însă, posibilitatea ca acesta să fi aparținut gepizilor târzii³⁸. În viziunea lui, gepizii din epoca avară, amintiți de izvoarele scrise, trebuie căutați în mormintele târzii ale unor cimitire date în epoca gepidică. Cu acest scop a făcut analize de stratigrafie orizontală în două cimitire din zona Tisei (Szentcsanak-hegy și Szőreg-Téglagyár), respectiv în unul din Transilvania (Morești). Ca punct de plecare, a adaptat „grupurile calitative” („*Qualitätsgruppen*”), elaborate de R. Christlein³⁹ pentru cimitirele alamane, la realitățile din Bazinul Carpatic⁴⁰, după care a delimitat diferite zone în cadrul cimitirelor analizate. Pe baza acestora a ajuns la concluzia că fiecare cimitir a avut o zonă de nucleu, caracterizată de morminte cu inventar bogat sau moderat, în schimb, la marginea/marginile necropolelor, sunt preponderente mormintele sărace sau fără inventar. În timp ce primele aparțin epocii gepidice, cele din urmă pot fi atribuite gepizilor aflați sub stăpânire avară⁴¹.

În scurt timp interpretarea cronologică și etnică a lui Horedt a fost ferm criticată de către I. Bóna care – spre deosebire de Horedt – a analizat cimitirele de tip Band-Vereşmort împreună cu descoperirile din epoca gepidică din zona Tisei și Transilvania, punând accentul pe asemănările dintre acestea⁴². Din această cauză, acesta a plasat începutul grupului în a doua jumătate a secolului al VI-lea, fără să excludă o dată chiar mai timpurie, înainte de aşezarea avarilor în Bazinul Carpatic. Limita cronologică superioară propusă de Bóna a fost 600–630 în cazul cimitirului de la Band, iar a doua jumătate a secolului al VII-lea în cazul celui de la Noşlac⁴³. Din punct de vedere etnic – total opus și de această dată părerii lui Horedt – a considerat că grupul Band-Vereşmort aparține gepizilor târzii din epoca avară⁴⁴. A presupus că, începând cu secolul al VII-lea, au apărut și elemente avare și „avaro-slave”. În același timp, în opinia lui, unele descoperiri nu pot fi deduse nici din materialul arheologic gepidic, nici din cel avar, ci stau în legătură cu cultura merovingiană vestică, drept urmare aparțin unor coloniști alamani și bavarezi⁴⁵.

După Bóna interpretarea gepidică târzie a grupului Band-Vereşmort a fost preluată de mai mulți cercetători maghiari⁴⁶. Mai mult, A. Kiss a folosit-o ca unul dintre argumentele principale în cadrul cercetării cimitirelor din epoca avară timpurie din Transdanubia. Pornind de la cimitirul A de la Kölked-Feketekapu, Kiss a analizat câteva obiecte cu caracter germanic care sunt prezente atât în necropolele din epoca gepidică din zona Tisei și Transilvania, cât și în cele din epoca avară timpurie din Transdanubia și Transilvania (surse primare) ori doar în cimitirele din urmă (surse secundare)⁴⁷. Combinând analiza arheologică cu izvoarele scrise referitoare la gepizii din epoca avară a ajuns la concluzia că cimitirele cu caracter germanic din Transdanubia reprezintă rezultatul unei colonizări a gepizilor din zona Tisei de către avari⁴⁸. Desigur, ulterior teoria lui Kiss a fost criticată în repetate rânduri⁴⁹.

³⁸ Horedt 1977, 264–265; Horedt 1985, 168.

³⁹ Christlein 1973 (1975).

⁴⁰ Grupurile au fost deja delimitate de Horedt în monografia sitului arheologic de la Morești: Horedt 1979, 198–200. Merită menționat că aici analiza acestor grupuri a fost inclusă în capitolul „*Soziale Gliederung*” cu o interpretare total diferită: diferențelor dintre cele patru grupuri le-a atribuit o importanță socială și etnică, conform căreia mormintele cu arme și cu fibule aparțin gepizilor, care au deținut controlul, în timp ce înmormântările sărace sau fără inventar pot fi legate de populația locală, romanizată, subjugată de gepizi.

⁴¹ Horedt 1985, 168; Horedt 1986, 30–31. Ideea în sine a fost inspirată de observația lui J. Werner, conform căreia în cimitirul langobard de la Várpalota, într-o zonă de mici dimensiuni, aflată între mormintele langobarde și avare, au fost descoperite câteva înmormântări sărace sau fără inventar care au fost legate de cercetătorul german de langobardii aflați sub stăpânire avară: Werner 1962, 47–48; vezi și Horedt 1985, 164; Horedt 1986, 30.

⁴² Bóna 1976; Bóna 1979.

⁴³ Bóna 1979, 43–46.

⁴⁴ Bóna 1979, 37–50; Bóna 1986, 163.

⁴⁵ Bóna 1986, 163–164.

⁴⁶ Spre exemplu, Cseh 1990; Kiss A. 1992; Cseh 1993; Nagy et alii 2000, 172.

⁴⁷ Kiss A. 1992, 50–59.

⁴⁸ Kiss A. 1987, 208–209; Kiss A. 1992, 63; o concluzie similară a fost formulată și în monografia cimitirului A de la Kölked-Feketekapu: Kiss A. 1996, 305.

⁴⁹ Spre exemplu, Bálint 1993, 243; Bálint 1995, 310–311; mai recent Kiss P. A. 2010; Kiss P. A. 2011.

Unul dintre meritele cercetării de după 1989 este publicarea mai multor cimitire cercetate în perioada comunistă⁵⁰. În privința interpretării descoperirilor, în această perioadă se remarcă activitatea lui R. Harhoiu care s-a bazat într-o mare măsură pe materialul arheologic din ce în ce mai vast, provenit din cimitirele transdanubiene, respectiv pe rezultatele sus prezentate ale lui I. Bóna și A. Kiss. În studiul lui detaliat, dedicat istoricului cercetării culturii materiale din secolele VI–VII din Transilvania, a împărțit cimitirele cu morminte dispuse în șiruri în două grupuri, luând drept punct de plecare sistemul lui Horedt: grupul I corespunde grupului III Horedt (cimitire de tip Morești), în timp ce grupul II corespunde grupului IV Horedt (cimitire de tip Band-Vereșmort). Primul grup a fost legat de Harhoiu de populația gepidică și datat – asemănător lui Horedt – înainte de așezarea avarilor în Bazinul Carpatic în 568⁵¹. În schimb, legat de grupul al doilea, a respins datarea exclusivă în secolul al VII-lea, acceptând ipoteza lui Bóna conform căreia folosirea acestora a început deja în secolul al VI-lea⁵². Despre mormintele cele mai târzii ale grupului, printre care și înmormântările cu cal, a presupus că aparțin, mai degrabă, gepizilor târzii, trecuți printr-un proces de aculturație, decât unor comunități avare sau „nomade” noi venite, cum s-a presupus înainte⁵³.

Din prezentarea succintă a momentelor cele mai semnificative din istoricul cercetărilor – chiar dacă aceasta nu a pus accent pe toate detaliile – se poate observa că cercetarea s-a concentrat pe două probleme majore: cronologia și apartenența etnică a grupului Band-Vereșmort. Deși numărul studiilor dedicate acestui subiect este relativ mare, până în momentul de față nu este clarificată nici una dintre cele două probleme menționate. Se poate sesiza, la prima vedere, că în interpretarea cimitirelor aflate în discuție s-a acordat o importanță mult prea mare izvoarelor scrise, element care a determinat de multe ori concluzii istorice exagerate.

ASPECTE CRONOLOGICE

În ceea ce privește limita cronologică inferioară, în literatura de specialitate actuală nu există niciun dubiu legat de faptul că datarea propusă de K. Horedt nu poate fi susținută, deoarece mai multe tipuri de obiecte demonstrează că cimitirele de tip Band-Vereșmort își au începutul deja în secolul al VI-lea. În același timp, nu este destul de clar când pe parcursul secolului al VI-lea poate fi plasat mai exact acest moment, precum nici relația grupului cu cimitirele cu morminte dispuse în șiruri din epoca gepidică. În literatura de specialitate, datarea siturilor arheologice în funcție de evenimentele istorice ale perioadei reprezintă o metodă obișnuită. În această ordine de idei ar fi la îndemână trasarea limitei dintre cele două grupuri în momentul prăbușirii Regatului Gepidic, respectiv în momentul așezării avarilor în Bazinul Carpatic (567/568). Cu siguranță acest eveniment a avut consecințe serioase (și) asupra comunităților din Transilvania, drept urmare efectele lui trebuie să fie sesizabile și în materialul arheologic, însă, așa cum a arătat recent A. Kiss P.⁵⁴, trasarea atât de rigidă a unei limite cronologice poate să aibă și câteva minusuri. Una dintre probleme este constituită de lipsa unei cronologii exacte și detaliate a materialului din epoca gepidică⁵⁵, ținând cont de faptul că de multe ori obiectele din perioada respectivă au fost datate cu ajutorul surselor scrise (adică utilizând „argumentație mixtă”)⁵⁶. Deși nu se poate demon-

⁵⁰ Bistrița: Gaiu 1992; Galații Bistriței: Harhoiu 2008; Bratei – cimitirul nr. 3: Bârză 2010; Fântânele: Dobos – Opreanu 2012.

⁵¹ Harhoiu 1999–2001, 127; Harhoiu 2001, 143–144.

⁵² Harhoiu 1999–2001, 127–130; Harhoiu 2001, 144–145.

⁵³ Harhoiu 1999–2001, 145; Harhoiu 2004–2005, 292. Această teorie a fost menținută de R. Harhoiu și în studiile sale mai recente: Harhoiu 2008; Bârză – Harhoiu 2008; Harhoiu 2010a; Harhoiu 2010b.

⁵⁴ Kiss P. A. 2011, 14–15.

⁵⁵ Acest fapt este cauzat de mai mulți factori: pe de o parte numărul monedelor descoperite în morminte este destul de mic, iar pe de altă parte, din cauza deranjărilor ulterioare ale mormintelor, materialul este relativ sărac și nu este potrivit elaborării unui sistem cronologic similar celor realizate prin înseriere în urma analizării cimitirelor vest-europene. Datorită analizelor aprofundate ale lui M. Nagy, au putut fi făcute câteva observații importante de ordin cronologic privind necropolele din zona Tisei: vezi, spre exemplu Bóna – Nagy 2002, 77–152; Nagy 2004; Nagy 2005a; Nagy 2005b.

⁵⁶ Un exemplu bun în acest sens este reprezentat de categoria cataramelor cu cap de vultur, considerată tipică pentru gepizi,

stra doar pe baze pur arheologice că folosirea cimitirelor din zona Tisei și a celor aparținând grupului Morești încetează odată cu evenimentele din 567/568, această datare este general acceptată⁵⁷. O asemenea metodă, este, însă, destul de riscantă, având în vedere că în acest fel toate descoperirile aparținând culturii materiale respective sunt date automat înainte de 567/568, fără să fie luate în calcul circumstanțele descoperirii. În ultima vreme din ce în ce mai multe semne indică posibilitatea că necropolele din zona Tisei nu au încetat așa de brusc cum s-a presupus, ci ultimele lor morminte pot fi încadrate în epoca avară timpurie. Această ipoteză este susținută de moneda emisă de Iustin al II-lea (565–578) și împărăteasa Sophia, descoperită în mormântul 31 al cimitirului de la Egerlövö⁵⁸ sau de mormântul de războinic, recent descoperit și doar parțial publicat, de la Tiszagyenda (cu *spatha*, vârf de lance, garnitură de centură încrustată etc.), datat printr-un *solidus* al lui Mauricius Tiberius (582–602)⁵⁹. De asemenea, pandantivul atârnat pe curea din mormântul 42 din cimitirul de la Kisköre-Pap tanya⁶⁰ se datează în epoca avară timpurie⁶¹, la fel ca vârfurile de lance în formă de frunză din mormântul 43 al aceluiași cimitir⁶². M. Nagy a considerat că mormintele 1 și 7 de la Hódmezővásárhely-Kishomok, amândouă cu armură completă, sunt înmormântările cele mai târzii ale cimitirului, din moment ce piesele de inventar au fost produse în a doua treime a secolului al VI-lea, în timp ce momentul îngropării lor poate fi plasat în timp în ultima treime a aceluiași secol (adică în epoca avară timpurie)⁶³. Ea a pus și craniul de cal descoperit în mormântul 2 în legătură cu obiceiurile funerare din epoca avară⁶⁴. În sfârșit, merită menționat cimitirul parțial cercetat de la Carei-Kozárd, asupra legăturilor căruia cu epoca avară I. Stanciu a atras atenția în repetate rânduri⁶⁵. Din păcate, din cauza numărului redus al mormintelor cercetate, precum și a materialului destul de sărac, nu este posibilă o datare mai sigură.

Utilizarea inflexibilă din punct de vedere arheologic a evenimentelor din 567/568 ca limită cronologică trebuie făcută cu precauție și în cazul datării începutului cimitirelor de tip Band-Vereşmort. I. Bóna a fost primul care a presupus la modul mai serios că începutul cimitirului de la Band (și probabil și al celor de la Unirea-Vereşmort și Târgu-Mureș) ar putea fi trasată deja în epoca gepidică⁶⁶. Acest demers este destul de problematic, deoarece în marea majoritate a cimitirelor analizate nu este cunoscută faza cea mai timpurie. Singura excepție este constituită de cimitirul de la Band, însă în acest caz proporția ridicată a deranjărilor ulterioare face imposibilă o datare mai exactă. Din acest punct de vedere sunt interesante câteva descoperiri date în prima jumătate a secolului al VI-lea de la Bratei⁶⁷, care au fost găsite spre vest de cimitirul nr. 3⁶⁸. Relația acestora cu necropola, mai precis dacă au aparți-

despre care s-a presupus că a fost produsă în ateliere din Crimeea. Din acest motiv, în legătură cu datarea exemplarelor din zona Tisei, M. Rusu a fost de părere că în distribuția acestora un rol semnificativ a fost jucat de așezarea avarilor (și a altor populații de origine estică) în Bazinul Carpatic: Rusu 1959, 519–520. Mai târziu, ca punct de reper cronologic a fost folosită catarama descoperită la Valentine, care a fost legată, în repetate rânduri, de o relatare a surselor literare, conform căreia goții au colonizat gepizii rămași în zona Srem în Provence în 523: Vinski 1968, 325; Bóna 1976, 58; Nagy 2002, 369; pentru o altă părere vezi Kazanski 2010, 130, care leagă catarama de la Valentine, împreună cu celelalte două piese descoperite mai recent în Gallia tot de gepizi, însă nu și de acest eveniment. Similar, în cazul datării fibulelor cu cinci butoni, ornamentate pe cap cu motive spiralice și pe placa piciorului cu romburi concentrice, punctul de plecare l-a constituit exemplarul de la Sirmium, deoarece acesta putea fi plasat pe baze istorice în perioada stăpânirii gepidice în Sirmium (473–504): Cseh 2005, 27.

⁵⁷ De exemplu: Horedt 1977, 264; Bóna 1986, 163; Kiss A. 1992; Cseh 1993, 77.

⁵⁸ Lovász 1984/85 (1991), 60.

⁵⁹ Kocsis 2010.

⁶⁰ Bóna 2002, Taf. 29/42.1, 4, 7, Taf. 86/1–2.

⁶¹ Exemplarul de la Kisköre aparține tipului Band: Garam 2011, 67–71, Tab. 1/Obere Reihe.

⁶² Bóna 2002, Taf. 29/43.6–7, Taf. 86/4. Apartenența celor două vârfuri de lance la epoca avară timpurie a fost determinată de G. Csiky: Csiky 2011–2012 (2013), 80–81.

⁶³ Bóna – Nagy 2002, 149; Nagy 2004, 174.

⁶⁴ Bóna – Nagy 2002, 93; Nagy 2004, 143.

⁶⁵ Stanciu – Iercoșan 2003, 146; Stanciu 2011, 63.

⁶⁶ Bóna 1979, 45; vezi și Kiss A. 1987, 208.

⁶⁷ Bârză 1991.

⁶⁸ Circumstanțele descoperirii sunt necunoscute, însă, cu siguranță au aparținut unor inventare funerare. Conform primei relații, este vorba despre trei morminte descoperite în 1969 la o distanță de 200 m față de cimitirul nr. 3: Popescu 1970, 451, No.

nut unei faze mai timpurie a cimitirului nr. 3 sau este vorba despre un alt cimitir mai timpuriu, rămâne o întrebare deschisă⁶⁹.

În legătură cu faza timpurie a grupului Band-Vereşmort, trebuie menţionat şi mormântul 121 de la Noşlac. Catarama din argint aurit cu placă de fixare romboidală, ornamentată cu motive spiralice în tehnica *Kerbschnitt*, cunoscută de mai demult în literatura arheologică⁷⁰, poate fi datată, pe baza analogiilor celor mai apropiate, la mijlocul – al treilea sfert al secolului al V-lea⁷¹. Nu este de neglijat faptul că piesa prezintă urme intense de uzură, ceea ce indică o perioadă de folosire mai îndelungată. Această observaţie l-a determinat pe A. Kiss să plaseze catarama de la Noşlac în prima jumătate a secolului al VI-lea⁷². În schimb, K. Horedt şi R. Harhoiu, bazându-se pe datarea generală a cimitirului în epoca avară timpurie, au presupus că piesa a ajuns în mormânt cândva la sfârşitul secolului al VI-lea sau chiar mai târziu, la începutul veacului următor⁷³. Catarama a fost descoperită într-un mormânt orientat V-E, parţial deranjat în zona toracelui şi a braţelor. În zona gâtului au fost identificate mai multe mărgelile de diferite tipuri. Conform documentaţiei originale, numărul iniţial al acestora a fost 34, din care numai 26 au putut fi identificate în Muzeul Naţional de Istorie a României din Bucureşti (MNIR). Dintre acestea, 23 au fost realizate din chihlimbar, o proporţie neobişnuit de ridicată. Pe antebratul drept a fost descoperită o brăţară subţire cu capete uşor îngroşate. Catarama a fost plasată aproximativ la mijlocul bazinului. În mormânt au fost descoperite nouă distribuitoare de curea din argint, de dimensiuni mici, dintre care şapte au fost identificate în depozitele MNIR, acestea făcând parte din pandantive atârinate pe curea. Aceluiaşi pandantiv i-au aparţinut şi trei mărgelile de chihlimbar care au fost fixate pe capătul acestuia⁷⁴. Mormântul a mai conţinut o verigă de bronz şi un obiect cu funcţionalitate necunoscută⁷⁵. Cu excepţia cataramei, piesele descoperite în mormântul 121 de la Noşlac nu pot fi datate într-o perioadă mai restrânsă, însă acestea nu sprijină datarea propusă de Horedt şi Harhoiu. Deşi pentru pandantivul atârnat pe curea se cunosc analogii şi în epoca avară timpurie⁷⁶, perioada lor cea mai intensă de utilizare se încadrează în primele două treimi ale secolului al VI-lea, iar exemplarele cele mai timpurii au apărut, probabil, deja la sfârşitul secolului al V-lea – începutul secolului al VI-lea⁷⁷. Datarea mormântului în epoca avară timpurie este contrazisă şi de brăţara şi de mărgelile de chihlimbar⁷⁸. Din acest motiv, datarea generală a cimitirului în epoca avară timpurie nu reprezintă un argument suficient de solid pentru plasarea acestui mormânt în aceeaşi perioadă. Pe baza inventarului, el aparţine, mai degrabă, epocii gepidice şi poate fi datat spre sfârşitul secolului al V-lea sau, cel mai târziu, la începutul secolului al VI-lea. Având în vedere că cimitirul de la Noşlac a fost doar parţial cercetat – ca şi în cazul necropolei de la Bratei – rămâne deschisă întrebarea dacă acest mormânt aparţine unei faze timpurii sau este vorba despre o înmormântare izolată⁷⁹.

Pe baza celor prezentate mai sus nu trebuie, foarte probabil, să trasăm neapărat o linie de demarcaţie între cimitirele din epoca gepidică şi cele aparţinând grupului Band-Noşlac, deoarece putem presupune că primele au fost folosite parţial şi în primele decenii ale epocii avară, în timp ce nu putem exclude plasarea

115. Cu ocazia publicării mai detaliate a pieselor, distanţa menţionată între cele două puncte este de 100 m: Bârză 1991, 211.

⁶⁹ R. Harhoiu a atras de mai multe ori atenţia asupra acestei probleme: Harhoiu 1999–2001, 129; Bârză – Harhoiu 2008, 528, Abb. 13; Harhoiu 2010b, 154.

⁷⁰ Horedt 1986, Taf. 3/5; Harhoiu 1998, 181, Nr. 61, Taf. XCI/B; Gepizii 2011, 117–118, nr. 56.

⁷¹ Kiss A. 1984, 62–68; Harhoiu 1990, 188; Harhoiu 1998, 109; Gavrituchin – Kazanski 2010, 120.

⁷² Kiss A. 1984, 68.

⁷³ Horedt 1977, 262, nota 59; Harhoiu 1990, 188; Harhoiu 2004–2005, 292–293; Harhoiu – Gáll – Lakatos 2009, 225.

⁷⁴ Dobos 2012, 32–33, Fig. 1/2.

⁷⁵ Doresc să mulţumesc domnului dr. Ioan Stanciu (Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca) pentru că a pus cu amabilitate la dispoziţia mea a documentaţia originală a săpăturii de la Noşlac.

⁷⁶ Band, mormântul 29: Kovács 1913, 30. kép/12–14; Kölked-Feketekapu B, mormântul 85: Kiss A. 2001, Taf. 30/11–26.

⁷⁷ Dobos 2012, 31–39.

⁷⁸ Faţă de perioada anterioară, în epoca avară numărul mărgelilor de chihlimbar este semnificativ mai mic: Kiss A. 2001, 269, Liste 8. 26 de exemplare într-un singur mormânt reprezintă o descoperire excepţională şi pentru epoca gepidică.

⁷⁹ Din păcate, în documentaţia lăsată de M. Rusu nu există niciun indiciu legat de poziţia topografică a acestui mormânt.

începutului unora dintre necropolele de tip Band-Noșlac înainte de așezarea avarilor în Bazinul Carpatic⁸⁰. Un răspuns la această întrebare poate fi obținut numai prin cercetarea exhaustivă a unor cimitire noi.

O incertitudine similară celei prezentate mai sus este reprezentată și de limita cronologică superioară a grupului Band-Noșlac. Se poate afirma cu siguranță că faza cea mai târzie a diferitelor necropole (în cazul în care aceasta este cunoscută) se datează diferit. Se pare că cimitirul de la Band, cel puțin pe baza puținelor obiecte databile care au supraviețuit deranjărilor ulterioare (aplicele de harnașament în formă de rozetă și capătul de bici din os în formă de pară din mormântul 44, cerceul cu pandantiv sferic din mormântul 141) nu depășește mijlocul secolului al VII-lea. În schimb la Noșlac, utilizarea cimitirului se prelungește până la o dată mult mai târzie. Mormintele cercetate la marginea nordică a cimitirului, care aparțin fazei celei mai târzii, pot fi date în epoca avară târzie. În acest context trebuie menționați cerceii în formă de semilună și cu pandantiv stelat descoperiți în mormântul 85⁸¹. Aceștia (Čilinská tip II/C) aparțin variantei cele mai târzii a cerceilor cu pandantiv stelat, a cărei perioadă de utilizare se încadrează în epoca avară târzie, prelungindu-se până în secolul al IX-lea⁸². Un moment cronologic la fel de târziu este sugerat și de cele trei pandantive din plumb descoperite în mormântul 60⁸³, ale căror analogii sunt cunoscute din contexte datate la sfârșitul secolului al VIII-lea – începutul secolului al IX-lea⁸⁴. Luând în considerare că cimitirul de la Noșlac nu a fost cercetat în totalitate, relația acestor morminte târzii cu restul cimitirului nu este clarificată.

ASPECTE LEGATE DE INTERPRETAREA ETNICĂ

Din trecerea în revistă a celor mai importante contribuții științifice referitoare la subiect reiese faptul că de-a lungul timpului au fost formulate numeroase ipoteze în legătură cu interpretarea etnică a grupului Band-Vereșmort⁸⁵. Însă, începând cu a doua jumătate a anilor 1950, imaginea creată despre structurile etnice aparținând epocii migrațiilor și celei medievale timpurii a fost dominată de căutarea dovezilor continuității daco-romane, situație care a condus la nașterea a numeroase clișee atât din punctul de vedere al interpretărilor, cât și al metodologiei aplicate. Această imagine s-a modificat într-o anumită măsură după schimbarea regimului comunist, în 1989, însă teoria continuității joacă în continuare un rol marcant în istoriografia românească. Problema este agravată de faptul că baza istoriografiei oficiale contemporane referitoare la perioada migrațiilor și la epoca medievală timpurie este reprezentată, în continuare, de această teorie⁸⁶, iar acest lucru se întâmplă prin preluarea fără spirit critic a „rezultatelor” perioadei premergătoare și fără vreo tentativă de reinterpretare⁸⁷. Bineînțeles, o asemenea abordare nu poate conduce decât la o stagnare din punct de vedere metodologic. De-a lungul timpului, adepții acestei teorii au tras o linie marcantă între comunitatea locală, autohtonă și așa-zisele „popoare migratoare”, demarcare care, cu excepția unor influențe mai puțin semnificative, a fost de nepătruns⁸⁸. Această percepție se datorează în primul rând faptului că ambele comunități au fost considerate entități omogene, bine definite și unitare din punct de vedere lingvistic, biologic și cultural (inclusiv cultura materială). Nu este surprinzător că în acest fel unele

⁸⁰ Din acest punct de vedere un exemplu bun este oferit de cultura Keszthely, care a fost considerată mai demult un fenomen care aparține exclusiv epocii avar. Cercetările noi au arătat că unele elemente pot fi date într-o perioadă mai timpurie, drept urmare și momentul de început al culturii este anterior așezării avarilor în Bazinul Carpatic: Vida 2008, 37.

⁸¹ Rusu 1964, Pl. I/1–2.

⁸² Čilinská 1975, 71–72 (cu o datare în secolele VII–VIII); Mesterházy 1990, 102; Garam 1995, 278; Stanciu 2000, 139–140; Hajnal 2003, 123–124.

⁸³ Rusu 1962, Fig. 2/19; Dobos 2010, Fig. 2–3.

⁸⁴ Vida 2002, 183; Dobos 2010, 15–16.

⁸⁵ Din această perspectivă este utilă analiza statistică a lui R. Harhoiu: Harhoiu 1999–2001, 132–149.

⁸⁶ Cel mai bun exemplu în acest sens este Istoria Românilor editată în 2001 și reeditată în 2010 de Academia Română: IstRom 2001; IstRom 2010. Alte lucrări de sinteză, spre exemplu: Velter 2002; Mare 2004.

⁸⁷ Pentru o critică metodologică severă a teoriei, vezi Niculescu 2004–2005, în special 117–123.

⁸⁸ Această concepție este ilustrată, printre altele, de un volum colectiv apărut în 1975 al cărui scop a fost acela de a cerceta relațiile dintre comunitățile autohtone și popoarele migratoare: Relations 1975; studii de acest gen au fost la ordinea zilei în această perioadă: vezi, de exemplu: Horedt 1980, Rusu 1980, Comșa 1987.

categorii de obiecte au fost interpretate drept indicatoare etnice exclusive ale populației autohtone. Printre acestea, locurile cele mai importante au fost ocupate de piesele bizantine, elementele de origine antică târzie, respectiv descoperirile cu caracter creștin, pe baza cărora populația locală a fost strâns legată de creștinism⁸⁹.

În lumina celor prezentate mai sus nu este deloc surprinzător că așa-zișii *styli*, precum și fibulele de fier descoperite în cimitirele cu morminte în șiruri și în așezările (în primul rând la Morești) din epoca gepidică din Transilvania au fost interpretate în repetate rânduri drept dovezi ale prezenței populației autohtone⁹⁰. În mod similar, în cazul ceramicii lucrate la roată, s-a pus accentul pe tradițiile romane târzii care pot fi explicate numai prin prezența unei populații locale romanizate⁹¹. Nu s-a ivit nici măcar posibilitatea că ar putea fi vorba de tradiții meșteșugărești care nu înseamnă obligatoriu și continuitate etnică, nu a fost luată în considerare posibilitatea conform căreia obiectele creștine nu pot fi legate neapărat de vreo etnie, iar proprietarii lor nu au fost în mod obligatoriu creștini.

O demarcare la fel de rigidă se poate observa în ceea ce privește modul de trai al diferitelor comunități: în literatura arheologică din România populațiile sedentare și cele nomade au fost tratate ca două entități total opuse. Indicatorul cel mai important al celor din urmă a fost considerat a fi înmormântarea cu cal care de obicei a fost legată de avari sau de una dintre popoarele nomade subjugată de avari. În pofida faptului că, de exemplu, în cimitirele merovingiene din Europa Centrală și de Vest, utilizate de populații care nu au avut nicio legătură cu modul de trai nomad, înmormântările de cal nu reprezintă un fenomen excepțional⁹², nu a fost luată în considerare niciodată posibilitatea ca înmormântările de cal din Transilvania să nu fi aparținut unor călăreți nomazi. O interpretare mai complexă a fost inițiată de R. Harhoiu, în opinia căruia înmormântările de cal din cimitirele de tip Band-Vereșmort au aparținut gepizilor târzii, „avarizați”⁹³. În același timp, nu a fost luată în considerare posibilitatea conform căreia acest fenomen nu trebuie să fi avut în mod exclusiv cauze etnice, ci și alți factori, în primul rând sociali, au putut să aibă un rol important.

Așa cum am menționat anterior, înmormântările de cal au fost atribuite de mai multe ori cutrigurilor⁹⁴. Această interpretare s-a înrădăcinat în literatura arheologică în urma cercetărilor lui G. Bakó⁹⁵. Unii cercetători au considerat că înmormântările parțiale de cal pot fi atribuite cutrigurilor care s-au așezat odată cu avarii în Bazinul Carpatic⁹⁶. Din cauza că Bakó a interpretat mormintele cu oase de cal de la Band drept înmormântări parțiale de cal, acesta a legat interpretarea cutrigurii de evenimentele istorice ale perioadei, cunoscute din izvoarele scrise. Din punct de vedere metodologic, teoria refugiaților cutriguri la Band nu mai poate fi acceptată din mai multe motive. Pe de o parte, nu este sigur că toate mormintele avute în vedere sunt înmormântări parțiale de cal⁹⁷, iar pe de altă parte – și dacă nu luăm în considerare acest aspect – „argumentația mixtă” folosită de Bakó nu are baze solide. În pofida numeroaselor încercări, nici până în momentul de față materialul arheologic aparținând cutrigurilor nu a putut fi delimitat în mod clar în cadrul

⁸⁹ Niculescu 2004–2005, 121–122.

⁹⁰ Horedt 1975, 118; Horedt 1977, 265–267; Horedt 1979, 205; Horedt 1980, 120–121; Comșa 1987, 227. Pentru o critică a acestei interpretări, vezi Bóna 1979, 26–30.

⁹¹ Spre exemplu: Rusu 1962, 285–286: „...„Certain scholars ascribe these ceramics to the Gepids, – who would have inhabited and possessed the territory of Transylvania – without, however, being able to explain whence the Gepids could have brought such ceramics and what are the forms from which they were derived.” ... „Owing to its characteristic features and to the milieu where it is brought out, the pottery of the Vth and VIth centuries, discovered in the huts of the settlements from Morești, Cipău, Florești, Soporul de Cîmpie, etc., in Transylvania, or that of Dămăroaia, Militari, Ciurel, etc., in Wallachia, can be ascribed to no other but the Romanic autochthonous population.”

⁹² Müller-Wille 1970–1971; Oexle 1984; Schach-Dörge 2008.

⁹³ Vezi nota 54.

⁹⁴ Harhoiu 1999–2001, 137.

⁹⁵ Vezi nota 15.

⁹⁶ Spre exemplu Csallány 1933–1934, 211–212; Kiss G. 1996, 389; Steuer 2003, 64.

⁹⁷ Dobos 2010/2011, 379.

culturii materiale a Bazinului Carpatic din epoca avară⁹⁸. Cu toate acestea, teoria cutrigurilor care au apărut la Band în jurul anului 630 este prezentă în continuare în literatura de specialitate⁹⁹.

Interpretarea înmormântărilor de cal și a celorlalte elemente cu caracteristici „avare” (piese de harnasament, garnituri de centură de tip „avar”, arme, podoabe etc.) este strâns legată de problema așezării avarilor în Transilvania. Din acest punct de vedere, opinia lui K. Horedt este cea mai vehiculată până în zilele noastre. Cercetătorul sas a legat prezența avară în Transilvania de un centru aflat în zona cursului mijlociu al Mureșului pe care l-a numit mai întâi grupul Mureș, iar mai târziu grupul Gâmbaș. El a datat apariția acestui grup la mijlocul – a doua jumătate a secolului al VII-lea. În același timp, a atras atenția că în ultima fază a cimitirelor târzii cu morminte în șiruri sunt prezente deja elemente avare, ceea ce indică o suprapunere în timp între această fază și începuturile centrului avar din zona râului Mureș¹⁰⁰. Spre deosebire de Horedt, I. Bóna, pe baza descoperirilor de la Tărnăveni și a unor *solidi* bizantini, a presupus că apariția avarilor în Transilvania s-a petrecut imediat după așezarea lor în Bazinul Carpatic¹⁰¹.

Din păcate, cercetarea cimitirelor din epoca avară timpurie din Transilvania se află încă într-un stadiu mult prea puțin avansat pentru a trage concluzii sigure legate de așezarea avarilor în acest spațiu. Din această perspectivă trebuie amintit cimitirul parțial cercetat (39 de morminte) la Șpălnaca, deocamdată inedit. Din punct de vedere cronologic, o importanță maximă îi revine mormântului 10, datat prin moneda lui Iustin al II-lea (565–578)¹⁰². Deși cronologia epocii avare în Bazinul Carpatic s-a modificat în ultimele decenii, teoria lui Horedt, prezentată mai sus, ocupă în continuare un loc important în literatura arheologică contemporană¹⁰³. Pe de altă parte, în urma cercetărilor recente, devine din ce în ce mai evident că definiția culturii materiale „avare” este mult mai complexă și problematică decât s-a crezut înainte. În primul rând, nu este identificat clar nici până în momentul de față materialul arheologic care poate fi atribuit primelor generații avare din Bazinul Carpatic, chiar dacă s-au făcut destul de numeroase demersuri în acest sens¹⁰⁴. Această incertitudine este cauzată pe de o parte, de faptul că originile materialului arheologic din Bazinul Carpatic nu pot fi identificate cu certitudine în zona de stepă aflată la est de Carpați, iar pe de altă parte de modul în care s-a dezvoltat cultura materială „tipic avară”. Aceasta nu a ajuns în Bazinul Carpatic în 568 ca o cultură uniformă, gata dezvoltată, ci este mai degrabă rezultatul unei evoluții care s-a petrecut în interiorul Bazinului Carpatic și în care au jucat un rol important o serie de elemente „neavare” (de exemplu bizantine, germanice, romanizate, slave, elemente estice din zona stepei etc.). Ca urmare, cultura materială „tipic avară” nu a apărut imediat după așezarea avarilor în Bazinul Carpatic¹⁰⁵. Din acest motiv, nu este surprinzător că identificarea elementelor avare „tipice” sau „pure” în materialul arheologic din Transilvania este problematică. În cazul cercetărilor care acceptă o prezență avară în Transilvania doar după 630 sau după mijlocul secolului al VII-lea, punctul de plecare este constituit de interpretarea înmormântărilor de cal din cadrul grupului Band-Vereșmort, pe care nu le consideră avare. În această viziune, sunt interpretate drept avare doar acele cimitire din inventarul cărora lipsesc descoperirile cu caracteristice germanice sau slave.

După cum reiese din istoricul cercetărilor, în interpretarea cimitirelor de tip Band-Vereșmort un rol central i-a revenit problemei continuității gepidice. În timp ce K. Horedt a pus accentul pe diferențele dintre descoperirile din epoca gepidică și cimitirele cu morminte dispuse în șiruri din epoca avară timpurie,

⁹⁸ Pentru o discuție mai detaliată a problemei, vezi Bálint 2010, 160.

⁹⁹ Spre exemplu Dulea 2001–2002, 210, 222; Madgearu 2011, 193–194.

¹⁰⁰ Horedt 1958b, 88–91; Horedt 1968, 110–115; Horedt 1986, 66–72.

¹⁰¹ Bóna 1986, 164–165.

¹⁰² Protase et alii 2000.

¹⁰³ Spre exemplu, Dulea 2001–2002, 210; Madgearu 2011, 197, deși înainte (Madgearu 2011, 194) amintește de descoperirile de la Șpălnaca. Mai precaut este I. Stanciu care nu exclude posibilitatea unei prezențe avare înainte de anul 600: Stanciu 2010, 856.

¹⁰⁴ Cele mai importante studii pe acest subiect: Kovrig 1955a; Kovrig 1955b; Garam 1990; Bálint 1993; Bálint 2010.

¹⁰⁵ Pentru o discuție mai detaliată a problemei, vezi Bálint 1993, 237–238; Bálint 2010, 160; în literatura de specialitate din România, vezi Stanciu 2010, 854–855.

alți cercetători, precum I. Bóna, A. Kiss sau R. Harhoiu s-au bazat pe asemănările între cele două orizonturi¹⁰⁶. În același timp, Bóna a atras atenția deja în 1986 asupra legăturilor grupului Band-Vereşmort cu lumea merovingiană din Europa Centrală și Vestică¹⁰⁷. Având în vedere nivelul cunoștințelor de la acea dată, nu este de mirare că Bóna a atribuit aceste descoperiri unor coloniști alamani și bavarezi, deoarece publicarea la o scară mai largă a cimitirelor cu caracteristici germanice din epoca avară din Transdanubia a început abia în anii 1990¹⁰⁸. În lumina acestor necropole din Pannonia de Est (Környe, Kölked-Feketekapu A și B, Budakalász-Dunapart, Zamárdi-Rétiföldek, Szekszárd-Bogyiszlói út, Csákberény-Orondpuszta etc.) o reinterpretare a grupului Band-Vereşmort a devenit necesară.

Comparând cimitirele de tip Band-Vereşmort, precum și cele din Transdanubia aparținând epocii avară cu materialul din epoca gepidică, poate fi constatat că acestea prezintă legături mult mai strânse cu cultura materială merovingiană din zona centrală și vestică a Europei¹⁰⁹. În cazul mormintelor de bărbați este vorba, în primul rând, despre garniturile de centură, care, din cauza deranjărilor ulterioare, de cele mai multe ori s-au păstrat doar fragmentar. În pofida acestui fapt, se pare că garniturile de centură din Transilvania și Transdanubia au evoluat paralel cu cele merovingiene, exemplarele cele mai târzii aparținând garniturilor „compuse din trei părți”, completate, adeseori, de o limbă de curea, fenomen considerat caracteristic pentru cultura materială din Bazinul Carpatic¹¹⁰. Din mai multe morminte cu spadă provin prinzătoare de teacă de formă piramidală (în multe cazuri doar acestea indică existența inițială a spadei, scoase pe parcursul deranjărilor ulterioare) care au servit la fixarea curelei pentru spadă¹¹¹. Dintre arme poate fi amintit, de exemplu, vârful de lance de tip Hellmitzheim din mormântul 14 de la Fântânele¹¹², iar dintre piesele de harnașament aplicele piramidale cu decor poansonat din mormântul 89 de la Noșlac¹¹³. În mormintele de femei elemente merovingiene pot fi considerate pandantivele atârinate pe centură, deși în privința decorului acestea diferă de exemplarele cunoscute din Europa de Vest¹¹⁴. În afară de acestea mai pot fi amintite garniturile pentru încălțăminte (*Wadenbindengarnituren*)¹¹⁵ și amuletele în formă de capsulă¹¹⁶.

În lumina celor prezentate mai sus se ivește în mod natural întrebarea dacă toate aceste elemente arată apariția unor noi comunități în zonă (colonizate eventual de către avari), așa cum au presupus Horedt și parțial Bóna, ori el pot fi legate exclusiv de gepizii rămași în Transilvania după evenimentele din 567/568, care au urmat „moda” germanică contemporană și sub stăpânirea avară. Pentru a doua variantă pledează câteva tipuri de artefacte care continuă tradițiile epocii gepidice, respectiv ceramica lucrată la roata rapidă care, deși a suferit câteva schimbări semnificative, din punct de vedere tehnic poate fi legată de tradiții locale, premergătoare epocii avară¹¹⁷. În același timp, aceste elemente pot să indice și existența unor tradi-

¹⁰⁶ Vezi capitolul referitor la istoricul cercetărilor.

¹⁰⁷ Bóna 1986, 163.

¹⁰⁸ Singura excepție este reprezentată de cimitirul de la Környe care, în primul rând din cauza lipsei analogiilor convingătoare din Bazinul Carpatic, a fost datat mai timpuriu, în prima jumătate a secolului al VI-lea și a fost legat de o garnizoană antică târzie din apropiere, cu populație mixtă: Salamon – Erdélyi 1971, 66–71. Trebuie subliniat că K. Horedt, imediat după apariția monografiei cimitirului, a atras atenția asupra asemănărilor existente între cimitirul de la Környe și cimitirele de tip Band-Vereşmort din Transilvania: Horedt 1971; vezi și Bakó 1973, 645–648.

¹⁰⁹ Pentru o imagine de ansamblu a descoperirilor cu caracter germanic din Transdanubia și a legăturilor acestora, vezi Daim 2003, 471–473; Vida 2008, 18–31. Analiza comună a celor două cimitire (A și B) de la Kölked-Feketekapu a arătat că și din punct de vedere cronologic utilizarea obiectelor „merovingiene” este paralelă cu Europa Centrală și Vestică: Hajnal 2012, 634.

¹¹⁰ Martin 1990, 69–70; Martin 1996a, 65–69; Martin 1996b, 346; vezi și Gavrituchin 2008, 65, Fig. 4.

¹¹¹ Menghin 1983, 150–151; Vida 2000, 169–170; mai recent Lüpkes 2010 (cu bibliografie).

¹¹² Dobos – Opreanu 2012, Pl. 12/14.2; Pl. 37/9. Pentru o discuție mai detaliată a tipului vezi Koch 2001, 323.

¹¹³ Rusu 1964, Pl. I/4. În afară de cele vestice, o analogie bună este cunoscută din mormântul 7 de la Hódmezővásárhely-Kishomok: Bóna – Nagy 2002, Taf. 9/7.26; Taf. 73/8. Pentru o discuție mai detaliată a tipului vezi Nawroth 2001, 87–88.

¹¹⁴ Vida 1996, 108–118; Vida 1999/2000; Garam 2011.

¹¹⁵ Vida 1996, 118–121; Straub 1999, 96–99; pentru exemplarele din Europa Centrală și de Vest vezi Clauss 1976/77 (1982).

¹¹⁶ Vida 1995; Vida 1996, 121–122.

¹¹⁷ Vida 1999, 58–59.

ții meșteșugărești și ele nu trebuie neapărat interpretate drept dovezi directe ale unei continuități etnice. Susținerea unor concluzii etnice pe baza continuității culturii materiale este destul de problematică din punct de vedere metodologic, având în vedere că aceste două fenomene pot să evolueze diferit în cadrul unei comunități umane. Din această cauză, continuitatea sau discontinuitatea sesizată în cultura materială nu indică în mod direct păstrarea sau modificarea limbii sau a identității etnice¹¹⁸. Tocmai din acest motiv, nici diferențele care pot fi observate între cimitirele cu morminte în șiruri din epoca gepidică și cele din epoca avară nu trebuie explicate în mod obligatoriu prin diferențe etnice, respectiv prin apariția unor comunități noi. Ca și exemplu poate fi invocată lipsa fibulelor „digitate” (*Bügel fibeln*) în cimitirele de tip Band-Verešmort, unul dintre principalele argumente ale lui Horedt pentru discontinuitatea cronologică și etnică în cadrul cimitirelor cu morminte în șiruri. Comparând cu situația cunoscută din cimitirele contemporane din Europa de Vest și Centrală, se poate observa că în mormintele de femei din epoca merovingiană târzie (*Jüngere Merowingerzeit*) fibulele „digitate” devin rare, locul lor fiind preluat de fibulele în formă de disc, plasate, de obicei, în zona gâtului¹¹⁹. În Bazinul Carpatic asemenea fibule în formă de disc nu sunt necunoscute, însă reprezintă o raritate. Din Transilvania provine doar un singur exemplar, cel descoperit în mormântul 114 de la Noșlac¹²⁰.

Polul opus al viziunii lui Horedt este reprezentată de teoria lui R. Harhoiu, influențată puternic de rezultatele lui A. Kiss, conform căreia cimitirele de tip Band-Verešmort au aparținut exclusiv gepizilor trecuți printr-un proces de aculturație. Această viziune oferă un model de interpretare mai complex, însă simplifică rolul avarilor în Bazinul Carpatic. Astfel, pot fi considerate „avare” doar acele cimitire în care lipsesc elementele germanice, ceea ce, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, poate să ducă la o imagine destul de distorsionată. În același timp, trebuie luat în considerare și faptul că după mijlocul secolului al VII-lea fenomenul de „avarizare” nu poate fi sesizat numai în Transilvania, ci în tot Bazinul Carpatic. După un secol de la așezarea avarilor în Bazinul Carpatic locul culturii materiale eterogene, caracteristică pentru epoca avară timpurie, a fost preluat de una mult mai omogenă și standardizată. Deocamdată cauzele acestui fenomen sunt necunoscute, însă se pare că nu poate fi legat de așezarea unor comunități noi, ci este vorba despre o evoluție locală¹²¹.

Problemele schițate mai sus arată că atribuirea cimitirelor discutate unuia dintre grupurile etnice cunoscute din izvoarele scrise este destul de controversată. În această ordine de idei pot fi amintite mai multe morminte care, atât din punct de vedere al ritului funerar, cât și al inventarului, se încadrează fără probleme în șirul descoperirilor „avare” din Bazinul Carpatic¹²², drept urmare doar pe baza contextului de descoperire au putut fi interpretate drept gepidice târzii. De asemenea, dacă nu ar fi fost cunoscută necropola parțial cercetată de la Unirea-Verešmort¹²³, este puțin probabil că mormântul de războinic cu înmormântare de cal, recent descoperit¹²⁴, ar fi fost pus în legătură cu gepizii, ci, mai degrabă, ar fi fost considerat un mormânt „tipic avar”¹²⁵. Această observație poate fi valabilă și în sens invers: având în vedere că în niciun cimitir considerat tipic avar și datat în epoca avară timpurie nu a avut loc o săpătură arheolo-

¹¹⁸ Pentru o discuție mai detaliată referitoare la subiect: Brather 2004, 540–541; vezi și Brather 2002, 156–157.

¹¹⁹ Clauss 1987, 495–497; Martin 1991 (1995), 629–933; Zeller 1996, 680–682. În același timp, aceste fibule reprezintă un exemplu bun pentru relația dintre continuitatea/discontinuitatea culturii materiale și identitatea etnică: în costumul feminin poate fi observată o schimbare importantă (discontinuitate în cultura materială) care, însă, este rezultatul unei evoluții locale care nu are legătură directă cu identitatea etnică (continuitate etnică).

¹²⁰ Pentru analiza tipologică și cronologică vezi Vida 2005.

¹²¹ Bálint 2010, 160–161.

¹²² Asemenea morminte sunt, spre exemplu: Band, mormântul 44: Kovács 1913, 321–322, 39. kép; Bratei – cimitirul nr. 3, mormintele 66, 219, 274, 278, 283: Bărză 2010, 190, Taf. 13/G.66, 240–241, Abb. 237, Taf. 37/G.219, 262, Abb. 284, Taf. 46/G.274, 264–265, Abb. 288, Taf. 48, 266–267, Abb. 293, Taf. 50/G.283; Noșlac, mormântul 12: publicat parțial: Rusu 1962, Fig. 4/8–10; Rusu 1964, Fig. 3/8–10.

¹²³ Roska 1934.

¹²⁴ Rustoiu – Ciută 2008.

¹²⁵ Din cauza locului de descoperire acesta a fost inclus în catalogul descoperirilor gepidice din Transilvania: Gepizii 2011, 124–130, nr. 74–98.

gică exhaustivă, nu poate fi exclusă posibilitatea ca acestea să fi aparținut fazei târzii a unor cimitire de tip Band-Vereşmort. Din această perspectivă cel mai bun exemplu este reprezentat de necropola de la Gâmbaş, care în sistemul cronologic al lui K. Horedt a fost cimitirul eponim al descoperirilor avarice din Transilvania („Gâmbaşgruppe”). Pe de altă parte, R. Harhoiu a atras atenția că acesta prezintă mai multe asemănări cu cimitirul nr. 3 de la Bratei, drept urmare este probabil să fi făcut parte dintr-un cimitir „gepidic târziu” mai mare¹²⁶. Această incertitudine, în unele cazuri numărul redus al mormintelor cercetate, respectiv inventarul mai modest și mai greu databil al unor cimitire au condus la situația în care nu există un consens în cercetare legat de cimitirele care pot fi incluse în grupul Band-Vereşmort¹²⁷.

ÎN LOC DE CONCLUZII

Pe baza celor prezentate putem concluziona că, în pofida încercărilor, problemele etnice ale cimitirelor târzii cu morminte în șiruri din Transilvania sunt departe de a fi clarificate. Pe baza materialului arheologic, se pare că în perioada respectivă s-a dezvoltat o cultură materială complexă, dezvoltată din mai multe tradiții diferite, care a fost supusă permanent unor schimbări și influențe noi. Din această cauză, metoda rigidă „obiect = apartenență etnică”, cel mai des folosită pe parcursul cercetărilor, nu poate să ducă la un rezultat clar. În ultimele decenii mulți dintre cercetători au pus la îndoială posibilitatea de a interpreta materialul arheologic din punct de vedere etnic¹²⁸, ceea ce a generat o dispută teoretică și metodologică serioasă¹²⁹. Din nefericire, în literatura de specialitate din România aceste interpretări teoretice, cu câteva excepții, sunt ignorate, drept urmare în marea majoritate a cazurilor grupurile etnice sunt tratate în continuare ca unități închise, omogene și statice, nu ca niște comunități dinamice, aflate într-o schimbare permanentă, în cadrul cărora apartenența etnică – asemănător celorlalte identități – se poate schimba în funcție de context¹³⁰. Chiar dacă aria de răspândire a unor tipuri de artefacte se concentrează pe teritoriul ocupat de o anumită populație cunoscută din izvoarele scrise (în cazul gepizilor asemenea obiecte sunt, de exemplu, catramele cu cap de vultur, fibulele decorate cu cerculețe incizate sau pandantivele atârinate pe centură, decorate cu distribuitoare de curea), rămâne deschisă întrebarea: în ce măsură li se poate atribui acestor obiecte o semnificație etnică?¹³¹ Această dilemă este mult mai accentuată când este vorba despre o cultură materială cum este cea a Khaganatului Avar, un sistem multiethnic și multicultural¹³².

¹²⁶ Harhoiu 2004–2005, 295. Această posibilitate a fost sugerată mai devreme și de G. Bakó: Bakó 1973, 644.

¹²⁷ Comşa 1973: Band, Târgu-Mureş, Căpuşu Mare, Cipău, Noşlac, Bratei – cimitirul nr. 3, Unirea-Vereşmort; Horedt 1977, 267–268: Band, Bratei – cimitirul nr. 3, Drăușeni, Noşlac, Târgu-Mureş, Unirea-Vereşmort, Valea Largă; Harhoiu 2008, 193–196, Abb. 1 și Harhoiu 2010c, 161–164, Verbreitungskarte 1: Aiud (?), Alba Iulia – Dealul furcilor, Archiud, Band, Bistrița, Bratei – cimitirul nr. 3, Căpuşu Mare (?), Cornești, Cristuru Secuiesc, Drăușeni, Fântânele, Galații Bistriței, Gâmbaş, Iclod, Moldovenești, Noşlac, Nușeni, Sighișoara – Dealul viilor, Sintereag, Târgu-Mureş, Unirea-Vereşmort, Valea Largă, Vermeș; Madgearu 2011, 193, Fig. 15: Band, Bratei – cimitirul nr. 3, Galații Bistriței, Noşlac, Unirea-Vereşmort, Valea Largă, Târgu-Mureş, Nușeni, Sucutard.

¹²⁸ Literatura referitoare la subiect este mult prea vastă, din această cauză facem referire doar la sintezele cele mai importante: Jones 1997; Brather 2004.

¹²⁹ Desigur, metoda clasică a interpretării etnice a materialului arheologic pe baza izvoarelor scrise are în continuare numeroși adepți care au încercat să argumenteze din punct de vedere teoretic și metodologic în favoarea acestei viziuni tradiționale, vezi spre exemplu Bierbrauer 2004, 44–50; Bierbrauer 2008, 5–8; Kazanski – Périn 2008, 182–201, în special 182–186; Kazanski – Périn 2009, 149–151. Pentru o scurtă trecere în revistă a celor mai importante contribuții, vezi Halsall 2011, 17–18.

¹³⁰ Geary 1983, 25–26; Pohl 1991, 40–41.

¹³¹ Părerile referitoare la această problemă sunt împărțite în literatura de specialitate. Conform viziunii tradiționale, posibilitatea interpretării etnice nu se pune sub semnul întrebării în asemenea situații, vezi de exemplu Bierbrauer 2004. Polul opus este reprezentat de opinia lui S. Brather, conform căreia definiția culturilor arheologice este rezultatul unei clasificări științifice care este irelevantă din perspectiva identității etnice: Brather 2002, 152–156. Între cele două viziuni se situează F. Curta care a considerat că diferitele tipuri de artefacte nu pot fi legate *a priori* de un grup etnic, ci de „stilul emblematic” (*emblematic style*) al acestuia, care este rezultatul unei manipulări conștiente, bazate pe identitatea etnică: Curta 2001, 197–204; Curta 2007, 172–175. Pentru critica acestei teorii, vezi Niculescu 2011, 16–18.

¹³² Pohl 1998, 41–42; Pohl 2003, 589–590.

Un alt factor important rămas în afara atenției în cercetarea din România este faptul că apartenența etnică este doar una dintre numeroasele identități ale unei persoane¹³³, drept urmare se pune întrebarea în ce măsură este reprezentată aceasta în cadrul ritului funerar. Atât ritul funerar, cât și inventarul sunt mijloace potrivite pentru simbolizarea unor identități sociale care nu stau neapărat în legătură cu apartenența etnică. Cercetările din ultimele decenii au arătat că în cazul cimitirelor merovingiene reprezentarea sexului și vârstei defunctului au jucat un rol important¹³⁴. În necropolele discutate în studiul de față analizele de acest gen lipsesc cu desăvârșire și, din păcate, vor lipsi și în viitorul apropiat. Acest fapt se datorează pe de o parte lacunelor existente în documentația cimitirelor cunoscute și, pe de altă parte, proporției ridicate a deranjărilor ulterioare. Trebuie menționat că studiile rare dedicate structurilor sociale ale cimitirelor cu morminte dispuse în șiruri nu au luat în considerare aceste deranjări¹³⁵. În același timp, viziunea etnică a fost prezentă și în cadrul analizelor sociale. Cel mai bun exemplu pentru acest fenomen este studiul lui K. Horedt, care a explicat și diferențele sociale pe baze etnice, pornind de la preconcepția istorică conform căreia gepizii supuși avarilor din punct de vedere politic, datorită stării lor sociale subjugate, nu au avut voie să se înmormânteze cu arme și cu podoabe¹³⁶.

În aceste condiții, chiar dacă a reprezentat o problemă centrală în dezbaterile științifice, interpretarea etnică a cimitirelor de tip Band-Verešmort rămâne nerezolvată. Pe de altă parte, există o mulțime de alte întrebări, în primul rând de ordin social, cărora nu li s-a acordat atenție până în prezent. În acest sens un pas înainte ar reprezenta reinterpretarea materialului arheologic existent, însă, din cauza lacunelor existente la nivelul datelor referitoare la săpăturile vechi, rezultate mai importante vor putea fi obținute numai odată cu noi cercetări de teren, bine documentate.

BIBLIOGRAFIE

- Bakó 1960 G. Bakó, A mezőbándi temető népének és anyagi kultúrájának eredetéről, ArchÉrt 87, 1960, 22–31.
- Bakó 1962 G. Bakó, Elemente slave în necropola de la Bandu de Câmpie, SCIV 13, 1962, 451–459.
- Bakó 1973 G. Bakó, Despre datarea momintelor din secolul al VII-lea de la Verešmort (com. Unirea), SCIV 24, 1973, 643–651.
- Bálint 1993 Cs. Bálint, Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme. In: M. Müller-Wille – R. Schneider (Hrsg.): Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters. Methodische Grundlagen-diskussion im Grenzbereich zwischen Archäologie und Geschichte, Bd. I, Vorträge und Forschungen 41, 1993, Sigmaringen, 195–273.
- Bálint 1995 Cs. Bálint, Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai (Régészeti tanulmányok), Szeged, 1995.
- Bálint 2010 Cs. Bálint, A contribution to research on ethnicity: a view from and on the east. In: W. Pohl – M. Mehofer (Hrsg.): Archaeology of Identity – Archäologie der Identität, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften 406, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 17, Wien, 2010, 145–182.
- Barbiera 2008 I. Barbiera, Gender, Age and Social Construction in Lombard Period Hungary, Antaeus 29–30, 2008, 403–413.
- Bârză 1991 L. Bârză, Gepidische Funde von Bratei, Dacia NS 35, 1991, 211–214.
- Bârză 2010 L. Bârză, Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. Das Gräberfeld 3 von Bratei (bearbeitet von R. Harhoiu), Archaeologia Romanica 4, 2010, Cluj-Napoca.

¹³³ Aceste identități de grup se intersectează, însă sunt și flexibile în același timp și se pot schimba în funcție de circumstanțe: Brather 2004, 100–103.

¹³⁴ Pentru o sinteză a problemei vezi Brather 2005 (cu bibliografie). În mormântările din Bazinul Carpatic se integrează și din acest punct de vedere în materialul arheologic din epoca merovingiană, chiar dacă în cazul acestora informațiile sunt adeseori lacunare: pentru Pannonia în epoca langobardă vezi Barbiera 2008; pentru mormintele de bărbați cu arme din zona Tisei în epoca gepidică vezi P. A. Kiss 2012, 145–148.

¹³⁵ Bakó 1960; Horedt 1979, 198–200; Horedt 1985.

¹³⁶ Horedt 1985, 164: „Dabei ist von der Überlegung auszugehen, daß die awarischen Sieger den unterworfenen Gepiden kaum noch das Tragen von Waffen und von Schmuck aus Edelmetall gestattet haben dürften und daß ihre veränderte Rechtsstellung und die ungünstigere Besitzlage auch in der Grabausstattung zum Ausdruck kamen.“

- Bárzu – Harhoiu 2008 L. Bárzu – R. Harhoiu, Gepiden als Nachbarn der Langobarden und das Gräberfeld von Bratei. In: J. Bemann – M. Schmauder (Hrsg.): Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 25. bis 28. Februar 2008, Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11, Bonn, 2008, 513–578.
- Bierbrauer 2004 V. Bierbrauer, Zur ethnischen Interpretation in der frühgeschichtlichen Archäologie. In: W. Pohl (Hrsg.): Die Suche nach den Ursprüngen. Von der Bedeutung des frühen Mittelalters, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften 322, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 8, Wien, 2004, 45–84.
- Bierbrauer 2008 V. Bierbrauer, Ethnos und Mobilität im 5. Jahrhundert aus archäologischer Sicht: Vom Kaukasus bis Niederösterreich, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Abhandlungen, Neue Folge 131, München, 2008.
- Bóna 1976 I. Bóna, Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken, Budapest, 1976.
- Bóna 1979 I. Bóna, Gepiden in Siebenbürgen – Gepiden an der Theiß (Probleme der Forschungsmethode und Fundinterpretation), ActaArchHung 31, 1979, 9–50.
- Bóna 1986 I. Bóna, Daciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: B. Köpeczi (főszerk.): Erdély története, I. kötet, Budapest, 1986, 107–234.
- Bóna 2002 I. Bóna, Kisköre-Pap tanya (Kom. Heves). In: I. Bóna – M. Nagy: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I, MGAH 1, Budapest, 2002, 191–196.
- Bóna – Nagy 2002 I. Bóna – M. Nagy, Hódmezővásárhely-Kishomok (Kom. Csongrád). In: I. Bóna – M. Nagy: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I, MGAH 1, Budapest, 2002, 34–189.
- Brather 2002 S. Brather, Ethnic Identities as Constructions of Archaeology: The case of the Alamanni. In: A. Gillett (ed.): On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages, Studies in the Early Middle Ages 4, Turnhout, 2002, 149–175.
- Brather 2004 S. Brather, Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen, Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Berlin – New York, 2004.
- Brather 2005 S. Brather, Alter und Geschlecht zur Merowingerzeit. Soziale Strukturen und frühmittelalterliche Reihengräberfelder. In: J. Müller (Hrsg.): Alter und Geschlecht in ur- und frühgeschichtlichen Gesellschaften. Tagung Bamberg 20.–21. Februar 2004, UPA 126, Bonn, 2005, 157–178.
- Christlein 1973 (1975) R. Christlein, Besitzabstufungen zur Merowingerzeit im Spiegel reicher Grabfunde aus West- und Süddeutschland, JRGZM 20, 1973 (1975), 147–180.
- Čilinská 1975 Z. Čilinská, Frauenschmuck aus dem 7.–8. Jahrhundert im Karpatenbecken, SlovArch 23, 1975, 63–96.
- Clauss 1976/77 (1982) G. Clauss, Strumpfbänder: Ein Beitrag zur Frauentracht des 6. und 7. Jahrhunderts n. Chr., JRGZM 23–24, 1976/77 (1982), 54–88.
- Clauss 1987 G. Clauss, Die Tragsitte von Bügelfibeln. Eine Untersuchung zur Frauentracht im frühen Mittelalter, JRGZM 34, 1987, 491–603.
- Comşa 1973 M. Comşa, Quelques données relatives à la chronologie et à l'appartenance ethnique des necropoles de type Moreşti et Band. In: M. Garašanin – A. Benac – N. Tasić (red): Actes du VIIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Beograd 9–15 Septembre 1971, Beograd, 1973, 309–318.
- Comşa 1987 M. Comşa, Slawen und Awaren auf rumänischen Boden, ihre Beziehungen zu der bodenständigen romanischen und späteren frühromänischen Bevölkerung. In: B. Hänsel (Hrsg.): Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. Südosteuropa Jahrbuch 17, München – Berlin, 1987, 219–230.
- Csallány 1933–1934 D. Csallány, A Szentés-lapistói népvándorlaskori sírlelet, DolgSzeg 9–10, 1933–1934, 206–214.
- Csallány 1941 D. Csallány, A Szentés-nagyhegyi gepida sírlelet (1939) és régészeti kapcsolatai / Der gepidische Grabfund von Szentés-Nagyhegy und seine archäologischen Beziehungen, ArchÉrt 2, 1941, 127–161, XXXIV–XXXIX. tábla.
- Csallány 1961 D. Csallány, Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–568 u. Z.), ArchHung 38, Budapest, 1961.
- Cseh 1990 J. Cseh, Adatok az V–VII. századi gepida emléktárhöz. Függelék: Erdély V–VII. századi gepida lelőhelykatasztora, SZMMÉ 7, 1990, 29–77.
- Cseh 1993 J. Cseh, Gepida továbbélés. In: I. Bóna – J. Cseh – M. Nagy – Á. Tóth: Hunok – Gepidák – Langobardok. Történeti és régészeti tézisek és címszavak, Magyar Őstörténeti Könyvtár 6, Szeged, 1993, 77–78.

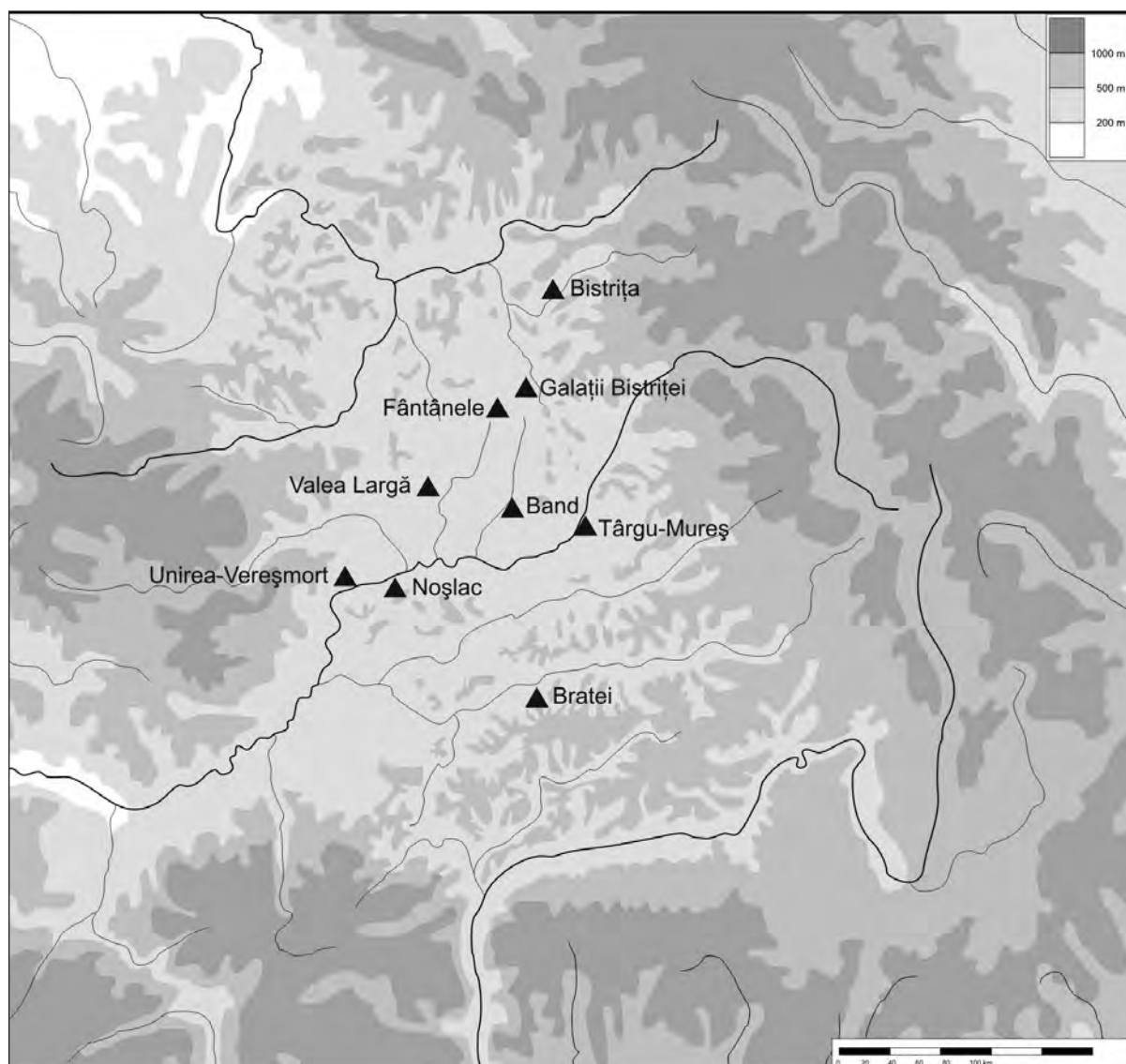
- Cseh 2005 J. Cseh, Szolnok-Zagyva-part, Alcsi (Kom. Jász-Nagykun-Szolnok). In: J. Cseh – E. Istvánovits – E. Lovász – K. Mesterházy – M. Nagy – I. M. Nepper – E. Simonyi: Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II, MGAH 2, Budapest, 2005, 18–33.
- Csikó 2011–2012 (2013) G. Csiky, Az avar közelharci fegyverek története. Funkcionális megközelítés, Dolgozatok ÚS 6–7, 2011–2012 (2013), 71–91, 1–6. tábla.
- Curta 2001 F. Curta, The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700. Cambridge, 2001.
- Curta 2007 F. Curta, Some remarks on ethnicity in medieval archaeology, EME 15, 2007, 159–185.
- Daim 2003 F. Daim, Avars and Avar archaeology. An introduction. In: H. W. Goetz – J. Jarnut – W. Pohl (eds.): Regna and Gentes. The relationship between late antique and early medieval peoples and kingdoms in the transformation of the Roman world, The transformation of the Roman World 13, Leiden – Boston, 2003, 463–570.
- Dobos 2010 A. Dobos, Lead pendants from the Avar Period cemetery at Noșlac (Alba County), Romania, Instrumentum 32, déc., 2010, 15–16.
- Dobos 2010/2011 A. Dobos, Az erdélyi soros temetők lovastemetkezései. In: Zs. Körösfői (szerk.): Erdély és kapcsolatai a kora népvándorlás korában. Molnár István Múzeum Közleményei 3, Székelykeresztúr/Cristuru Secuiesc, 2010/2011, 377–403.
- Dobos 2011 A. Dobos, The Reihengräberfelder in Transylvania after 100 years of archaeological research, AAC 46, 2011, 171–206.
- Dobos 2012 A. Dobos, Girdle-hangers decorated with hinged plates from the Gepidic and Early Avar Period in the Carpathian Basin, ArchÉrt 137, 2012, 27–56.
- Dobos – Opreanu 2012 A. Dobos – C. H. Opreanu, Migration Period and Early Medieval cemeteries at Fântânele (Bistrița-Năsăud County). Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 5. Cluj-Napoca, 2012.
- Dulea 2001–2002 O. Dulea, Considerații privind locuirea în Banat și Transilvania în secolele VII–VIII d. Hr. (II. Necropole și morminte izolate), Sargetia 30, 2001–2002, 209–244.
- Gaiu 1992 C. Gaiu, Le cimetière gépide de Bistrița. Dacia NS 36, 1992, 115–124.
- Garam 1990 É. Garam, Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. In: H. Friesinger – F. Daim (Hrsg.): Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern, Teil 2, Wien, 1990, 253–272.
- Garam 2011 É. Garam, Gehängegürteltracht der awarenzeitlichen Frauen im 6.–8. Jahrhundert, ArchÉrt 136, 2011, 63–93.
- Gavrituchin 2008 I. Gavrituchin, Archaeological Heritage of the Avar Khaganate and the Southern Part of Eastern Europe. Periodisation, Dating and Synchronisation, Antaeus 29–30, 2008, 63–125.
- Gavrituchin – Kazanski 2010 I. O. Gavrituchin – M. Kazanski, Bosphorus, the Tetraxite Goths, and the Northern Caucasus Region during the Second Half of the Fifth and the Sixth Centuries. In: F. Curta (ed.): Neglected Barbarians, Studies in the early Middle Ages 32, Turnhout, 2010, 83–136.
- Gepizii 2011 C. Gaiu (ed.): Gepizii. Războinici și artizani. Catalog de expoziție, Bistrița, 2011.
- Hajnal 2003 Zs. Hajnal, 9. századi női sír Esztergom környékéből, ComArchHung, 2003, 119–136.
- Hajnal 2012 Zs. Hajnal, A Kölked-feketekapui 'A' és 'B' temetők együttes értékelése. In: T. Vida (szerk.): Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére / Archaeological Studies in Honour of Éva Garam, Budapest, 2012, 607–644.
- Halsall 2011 G. Halsall, Ethnicity and early medieval cemeteries, AyTM 18, 2011, 15–27.
- Harhoiu 1979 R. Harhoiu, Raport preliminar privind săpăturile arheologice de la Galații Bistriței, MCA 13, 1979, 321–323.
- Harhoiu 1990 R. Harhoiu, Chronologische Fragen der Völkerwanderungszeit in Rumänien, Dacia NS 34, 1990, 169–208.
- Harhoiu 1998 R. Harhoiu, Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien. Archaeologia Romanica 1. București, 1998.
- Harhoiu 1999–2001 R. Harhoiu, Quellenlage und Forschungsstand der Frühgeschichte Siebenbürgens im 6.–7. Jahrhundert, Dacia NS 43–45, 1999–2001, 97–158.
- Harhoiu 2001 R. Harhoiu, Archäologische Kulturgruppen des 6.–7. Jahrhunderts in Siebenbürgen. Forschungsgeschichtliche Überlegungen, SlovArch 49, 2001, 139–163.
- Harhoiu 2004–2005 R. Harhoiu, Allgemeine Betrachtungen zum Bestattungssittenbild Siebenbürgens im 4. und bis zur Mitte des 9. Jahrhunderts, Dacia NS 48–49, 2004–2005, 283–334.
- Harhoiu 2008 R. Harhoiu, Das gepidische Gräberfeld von Galații Bistriței, RevBist 22, 2008, 183–241.

- Harhoiu 2010a R. Harhoiu, Where Did All the Gepids Go? A Sixth- to Seventh-century Cemetery in Bratei (Romania). In: F. Curta (ed.): *Neglected Barbarians, Studies in the early Middle Ages* 32, Turnhout, 2010, 209–244.
- Harhoiu 2010b R. Harhoiu, Chorologische und chronologische Betrachtungen zum Gräberfeld 3 von Bratei. In: Bâzu 2010, 149–159.
- Harhoiu 2010c R. Harhoiu, Beilage 1. Grabfunde des 6.–7. Jahrhunderts aus Siebenbürgen. In: Bâzu 2010, 161–164.
- Harhoiu – Gáll – Lakatos 2009 R. Harhoiu – E. Gáll – A. Lakatos, Gräberfeldteile aus Oradea-Salca Ghețarie aus dem 6. und 10.–12. Jahrhundert, *ArchÉrt* 134, 2009, 217–258.
- Horedt 1958a K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bukarest, 1958.
- Horedt 1958b K. Horedt, Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV–XIII, *Biblioteca Istorică* 7, București, 1958.
- Horedt 1960 K. Horedt, Gepizii. In: H. Daicoviciu – E. Condurachi – I. Nestor – Gh. Ștefan (red.): *Istoria României*, vol. I, București, 1960, 704–714.
- Horedt 1968 K. Horedt, Das Awarenproblem in Rumänien, *ŠtZv AUSAV* 16, 1968, 103–120.
- Horedt 1971 K. Horedt, Die Deutung des Gräberfeldes von Környe, *JRGZM* 18, 1971, 200–208.
- Horedt 1975 K. Horedt, The Gepidae, the Avars and the Romanic Population in Transylvania, In: *Relations* 1975, 111–122.
- Horedt 1977 K. Horedt, Der östliche Reihengräberkreis in Siebenbürgen, *Dacia NS* 21, 1977, 251–268.
- Horedt 1979 K. Horedt, Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen, Bonn, 1979.
- Horedt 1980 K. Horedt, Wandervölker und Romanen im 5. bis 6. Jahrhundert in Siebenbürgen. In: H. Wolfram – F. Daim (eds.): *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert. Berichte des Symposiums der Kommission für Frühmittelalterforschung* 24. bis 27. Oktober 1978, Stift Zwettl, Niederösterreich, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Denkschriften 145, Wien, 1980, 117–121.
- Horedt 1985 K. Horedt, Das Fortleben der Gepiden in der frühen Awarenzeit, *Germania* 63, 1985, 164–168.
- Horedt 1986 K. Horedt, Siebenbürgen im Frühmittelalter, *Antiquitas*, Reihe 3, Band 28, Bonn, 1986.
- IstRom 2001 *Istoria Românilor*, București, 2001.
- IstRom 2010 *Istoria Românilor*, București, 2010.
- Jones 1997 S. Jones, *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*, London – New York, 1997.
- Kazanski 2010 M. Kazanski, Les gepides en Gaule. In: A. Măgureanu – E. Gáll (ed.): *Între stepă și Imperiu. Studii în onoarea lui Radu Harhoiu*, București, 2010, 126–139.
- Kazanski – Périn 2008 M. Kazanski – P. Périn, Identité ethnique en Gaule à l'époque des Grandes Migrations et des Royaumes barbares: étude des cas archéologiques, *AntNat* 39, 2008, 181–216.
- Kazanski – Périn 2009 M. Kazanski – P. Périn, >>Foreign<< Objects in the Merovingian Cemeteries of Northern Gaul. In: D. Quast (ed.): *Foreigners in Early Medieval Europe. Thirteen International Studies on Early Medieval Mobility*, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 78, Mainz, 2009, 149–167.
- Kiss A. 1984 A. Kiss, Über eine silbervergoldete gepidische Schnalle aus dem 5. Jahrhundert von Ungarn, *FolArch* 35, 1984, 57–76.
- Kiss A. 1987 A. Kiss, Das Weiterleben der Gepiden in der Awarenzeit. In: B. Hänsel (Hrsg.): *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, Südosteuropa Jahrbuch 17, München – Berlin, 1987, 203–218, Taf. 25–30.
- Kiss A. 1992 A. Kiss, Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: F. Daim (Hrsg.): *Awarenforschungen*, Bd. 1, Studien zur archäologie der Awaren 4, Wien, 1992, 21–135.
- Kiss A. 1996 A. Kiss, Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A, *Studien zur Archäologie der Awaren* 5, Innsbruck, 1996.
- Kiss A. 2001 A. Kiss, Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B, *MAA* 6, Budapest, 2001.
- Kiss G. 1996 G. Kiss, Die Mitbestattung von Pferden bei den Awaren. In: *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen + Awaren*, Eisenstadt, 1996, 387–390.
- Kiss P. A. 2010 A. Kiss P., A gepidák avar kori továbbélésének vizsgálatáról, *Középkortörténeti tanulmányok* 6, 2010, 119–134.
- Kiss P. A. 2011 A. Kiss P., Die awarenzeitlichen Gepiden in Transdanubien? Gemischte Argumentationen in der Forschung bei dem Weiterleben der Gepiden. In: B. Vida (ed.): *Church and Ethnicity in History. First Year of Conference V4 for Doctoral Candidates in Ostrava*, Ostrava, 2011, 10–21.

- Kiss P. A. 2012 A. Kiss P., „Nem a hadnak sokasága...” Megjegyzések a Tisza-vidéki gepida fegyveres réteg összetételéhez, *Középkortörténeti tanulmányok* 7, 2012, 135–163.
- Koch 2001 U. Koch, Das alamannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim, *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 60, Stuttgart, 2001.
- Kocsis 2010 L. Kocsis, A tiszagyendai régészeti ásatás (2006–2007) leletei. In: L. Pallos (szerk.): *Örök megújulás. Az ezredforduló új szerzeményei a Magyar Nemzeti Múzeumban*, Budapest, 2010, 17–19.
- Kovács 1913 I. Kovács, A mezőbándi ásatások. *Dolg ENM* 4, 1913, 265–429.
- Kovács 1915 I. Kovács, A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető, *Dolg ENM* 6, 1915, 226–325.
- Kovrig 1955a I. Kovrig, Adatok az avar megszállás kérdéséhez, *ArchÉrt* 82, 1955, 30–44.
- Kovrig 1955b I. Kovrig, Contribution au problème de l'occupation de la Hongrie par les avars, *ActaArchHung* 6, 1955, 163–192.
- Lovász 1984/85 (1991) E. Lovász, Újabb adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megye 5–6. századi történetéhez (Az egerlövői temető), *MFMÉ*, 1984/85 (1991), 55–72.
- Lüppes 2010 L. H. Lüppes, Gedanken zur spätmerowingerzeitlichen Spathaaufhängung – eine zu belegende und tragbare Rekonstruktion, *ArchKorr* 40, 2010, 557–572.
- Madgearu 2007 A. Madgearu, The Dridu Culture and the Changing Position of Romania among the Communist States, *ArchBulg* 11, 2, 2007, 51–59.
- Madgearu 2011 A. Madgearu, *Istoria militară a Daciei post-romane*, 275–614, Târgoviște, 2011.
- Măgureanu 2007 A. Măgureanu, Dezbatere privind etnogeneza românilor în anii '50. De la manualul lui Roller la Tratatul de istorie, *SCIVA* 58, 2007, 289–319.
- Mare 2004 M. Mare, *Banatul între secolele IV–IX*, Timișoara, 2004.
- Martin 1990 M. Martin, Awarische und germanische Funde in Männergräbern von Linz-Zizlau und Környe. Ein Beitrag zur Chronologie der Awarenzeit, *WMMÉ* 15, 1990, 65–90.
- Martin 1991 (1995) M. Martin, Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung, *JRGZM* 38, 1991 (1995), 629–680.
- Martin 1996a M. Martin, Tauschierte Gürtelgarnituren und -beschläge des frühen Mittelalters im Karpatenbecken und ihre Träger. In: D. Bialeková – J. Zábojník (Hrsg.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, Bratislava, 1996, 63–74.
- Martin 1996b M. Martin, Zu den tauschierten Gürtelgarnituren und Gürtelteilen der Männergräber von Kölked-Feketekapu A. In: Kiss A. 1996, 345–361.
- Menghin 1983 W. Menghin, Das Schwert im Frühen Mittelalter. Chronologisch-typologische Untersuchungen zu Langschwertern aus germanischen Gräbern des 5. bis 7. Jahrhunderts n. Chr, *Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums* 1, Stuttgart, 1983.
- Mesterházy 1990 K. Mesterházy, Bizánci és balkáni eredetű tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben I, *FolArch* 41, 1990, 87–115.
- Müller-Wille 1970–1971 M. Müller-Wille, Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter, *BerROB* 20–21, 1970–1971, 119–248.
- Nagy 2002 M. Nagy, Die gepidischen Adlerschnallen und ihre Beziehungen, *BudRég* 36, 2002, 363–392.
- Nagy 2004 M. Nagy, A Hódmezővásárhely-kishomoki gepida temető (elemzés), *MFMÉ-StudArch* 10, 2004, 129–239.
- Nagy 2005a M. Nagy, Magyarcsanak – Bökény (Kom. Csongrád). In: J. Cseh – E. Istvánovits – E. Lovász – K. Mesterházy – M. Nagy – I. M. Nepper – E. Simonyi: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*, MGAH 2, Budapest, 2005, 97–116.
- Nagy 2005b M. Nagy, Szőreg – Téglagyár (Kom. Csongrád). In: J. Cseh – E. Istvánovits – E. Lovász – K. Mesterházy – M. Nagy – I. M. Nepper – E. Simonyi: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II*, MGAH 2, Budapest, 2005, 120–202.
- Nagy et alii 2000 M. Nagy – G. Neumann – W. Pohl – Á. B. Tóth, A gepidák, *MFMÉ-StudArch* 6, 2000, 165–189.
- Nawroth 2001 M. Nawroth, Das Gräberfeld von Pfahlheim und das Reitzubehör der Merowingerzeit, *Wissenschaftliche Beibände zum Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums* 19, Nürnberg, 2001.
- Nestor – Zaharia 1973 I. Nestor – E. Zaharia, Raport preliminar despre săpăturile de la Bratei, jud. Sibiu (1959–1972), *MCA* 10, 1973, 191–201.
- Niculescu 2004–2005 Gh. A. Niculescu, Archaeology, nationalism and “The history of the Romanians” (2001), *Dacia NS* 48–49, 2004–2005, 99–124.
- Niculescu 2011 Gh. A. Niculescu, Culture-Historical Archaeology and the Production of Knowledge on Ethnic Phenomena, *Dacia NS* 55, 2011, 5–24.

- Oexle 1984 J. Oexle, Merowingerzeitliche Pferdebestattungen – Opfer oder Beigaben?, *FMSt* 18, 1984, 122–172.
- Pohl 1991 W. Pohl, Conceptions of ethnicity in Early Medieval studies, *ArchPol* 29, 1991, 39–49.
- Pohl 1998 W. Pohl, Telling the Difference: Signs of Ethnic Identity. In: W. Pohl – H. Reimitz (eds.): *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300–800, The Transformation of the Roman World 2*, Leiden – Boston – Köln, 1998, 17–69.
- Pohl 2003 W. Pohl, A Non-Roman Empire in Central Europe: The Avars. In: H.-W. Goetz – J. Jarnut – W. Pohl (eds.): *Regna and Gentes. The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World, The Transformation of the Roman World 13*, Leiden – Boston, 2003, 571–595.
- Popescu 1970 D. Popescu, Les fouilles archéologiques dans la République Socialiste de Roumanie en 1969, *Dacia NS* 14, 1970, 431–464.
- Popescu 1974 D. Popescu, Das gepidische Gräberfeld von Morești, *Dacia NS* 18, 1974, 189–239.
- Protase et alii 2000 D. Protase – M. Blăjan – D. Botezatu – S. Haimovici, Șpálnaca, com. Hopârta, jud. Alba. Punct: Șugud, CCA Campania 1999.
<http://www.cimec.ro/Arheologie/newcronica2000/indici/cronica.htm>.
- Relations 1975 M. Constantinescu – Ș. Pascu – P. Diaconu (eds.): *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, *Bibliotheca Historica Romaniae* 16, Bucharest, 1975.
- Roska 1934 M. von Roska, Das gepidische Grabfeld von Vereșmort-Marosveresmart (Turda-Tordaaanyos, Siebenbürgen), *Germania* 18, 1934, 123–130.
- Roska 1936 Erdély és a népvándorlások kora. In: M. Asztalos (szerk.): *A történeti Erdély*, Budapest, 1936, 151–159.
- Rustoiu – Ciută 2008 G. T. Rustoiu – M. Ciută, Mormântul unui călăreț avar recent descoperit la Unirea – Vereșmort (jud. Alba), *Apulum* 45, 2008, 71–98.
- Rusu 1959 M. Rusu, Pontische Gürtelschnallen mit Adlerkopf, *Dacia NS* 3, 1959, 485–523.
- Rusu 1962 M. Rusu, The Prefeudal Cemetery of Noșlac (VIth–VIIth centuries), *Dacia NS* 6, 1962, 269–292.
- Rusu 1964 M. Rusu, Cimitirul prefeudal de la Noșlac, In: *Probleme de Muzeografie*, Cluj, 1964, 32–45.
- Rusu 1975 M. Rusu, Avars, Slavs, Romanic Population in the 6th–8th Centuries. In: *Relations* 1975, 123–153.
- Rusu 1980 M. Rusu, Bodenständige und Wandervölker im Gebiet Rumäniens (3.–9. Jahrhundert), *ActaMN* 17, 1980, 139–157.
- Salamon – Erdélyi 1971 Á. Salamon – I. Erdélyi, Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe, *StudArch* 5, Budapest, 1971.
- Schach-Döriges 2008 H. Schach-Döriges, Zur Pferdegrabsitte in der Alamannia während der frühen Merowingerzeit, *Germania* 86, 2008, 701–727.
- Stanciu 2000 I. Stanciu, Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roata rapidă, în așezările de pe teritoriul României (secolele VIII–X), *ArhMed* 3, 2000, 127–191.
- Stanciu 2010 I. Stanciu, Avarii timpurii. In: *IstRom* 2010, 849–860.
- Stanciu 2011 I. Stanciu, Locuirea teritoriului nord-vestic al României între antichitatea târzie și perioada de început a epocii medievale timpurii (mijlocul sec. V – sec. VII timpuriu), *Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum* 4, Cluj-Napoca, 2011.
- Stanciu – Iercoșan 2003 I. Stanciu – N. Iercoșan, Primele morminte din cimitirul gepid de la Carei – „Kozárd” (jud. Satu Mare). In: A. Chiriac – L. Cornea – C. Ghemiș – G. Moisa (coord.): *In memoriam Nicolae Chidioșan*, Oradea, 2003, 139–160.
- Steuer 2003 H. Steuer, Pferdegräber, *RGA* 24, 2003, 50–96.
- Straub 1999 P. Straub, Bemerkungen zur Bestimmung des Jankovich-Goldes, *ComArchHung*, 1999, 93–105.
- Török 1936 Gy. Török, A kizombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink között, *DolgSzeg* 12, 1936, 102–177.
- Velter 2002 A. Velter, Transilvania în secolele V–XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V–XII, București, 2002.
- Vida 1995 T. Vida, Frühmittelalterliche scheiben- und kugelförmige Amulettkapseln zwischen Kaukasus, Kastilien und Picardie, *BRGK* 76, 1995, 219–290.
- Vida 1996 T. Vida, Bemerkungen zur awarenzeitlichen Frauentracht. In: D. Bialeková – J. Zábojník (Hrsg.): *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, Bratislava, 1996, 107–124.
- Vida 1999 T. Vida, Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.), *VAH* 8, Berlin – Budapest, 1999.

- Vida 1999/2000 T. Vida, Die Ziergehänge der awarenzeitlichen Frauen im Karpatenbecken, *ActaArchHung* 51, 1999/2000, 367–377.
- Vida 2000 T. Vida, Merowingische Spathagurte der Awarenzeit, *ComArchHung*, 2000, 161–175.
- Vida 2002 T. Vida, Heidnische und christliche Elemente der awarenzeitlichen Glaubenswelt, *Amulette in der Awarenzeit*, *ZM* 11, 2002, 179–209.
- Vida 2005 T. Vida, Einzeln getragene germanische Scheibenfibeln im Karpatenbecken. In: C. Dobiat (Hrsg.): *Reliquiae Gentium. Festschrift für Horst Wolfgang Böhme zum 65. Geburtstag*, Teil I, *Internationale Archäologie, Studia Honoria* 23, Veröffentlichung des Vorgeschiedlichen Seminars Marburg 14, Rahden/Westf., 2005, 429–442.
- Vida 2008 T. Vida, Conflict and coexistence: The local population of the Carpathian Basin under Avar rule (sixth to seventh century). In: F. Curta (ed.): *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450* 2, Leiden – Boston, 2008, 13–46.
- Vinski 1968 Z. Vinski, Adlerschnallenfunde in Jugoslawien. In: K. Jazdzewski (red.): *Liber Iosepho Kostrzewski octogenario a veneratibus dicatus*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1968, 314–325.
- Werner 1962 J. Werner, Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568, *Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Abhandlungen* 55A, München, 1962.
- Zeller 1996 G. Zeller, Tracht der Frauen. In: *Die Franken. Wegbereiter Europas. Ausstellungskatalog*, Mainz, 1996, 672–683.

Pl. I. Răspândirea geografică a cimitirelor cu morminte dispuse în şiruri din Transilvania datate în epoca avară timpurie (grupul Band-Vereşmort) (fundal realizat de Daniel Spănu). / Geographical distribution of the row-grave cemeteries dated in the Early Avar Period (Band-Vereşmort group) in Transylvania (background made by Daniel Spănu).